

Grčka i rimska arhitektura

Dujmić, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:217195>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij povijesti i njemačkog jezika i književnosti

Tea Dujmić

Grčka i rimska arhitektura

Diplomski rad

Mentor: izv.prof.dr.sc. Jasna Šimić

Osijek, 2017.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski studij: Povijest / Njemački jezik i književnost

Student: Tea Dujmić

Grčka i rimska arhitektura

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: povijest Starog vijeka

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2017.

Sažetak

Rad se bavi poviješću arhitekture u grčko i rimsko vrijeme, koje će i srednjem vijeku služiti kao jedan od uzora gradnje, zbog čega će se na nekim područjima uspjeti održati čak do 19.st.

U početku se razjašnjava razlika između arhitektonskih stilova, koji su bili zastupljeni u antici. Grci su od drugih naroda preuzeli osnove stilova, koje su potom stilizirali prema svojim potrebama. Jedna od odlika grčke arhitekture jest ta, da se ona najmanje bazirala na izgradnji raskošnih privatnih kuća, jer su Grci veću pozornost pridavali hramovima, gdje su štovali razna božanstva, kao i prostorima na otvorenom, gdje su najčešće boravili i sklapali važne poslove. Grci su svojim djelovanjem uspjeli stvoriti izvrsnu podlogu za Rimljane, koji će nastojati kopirati brojne grčke građevine, ali mnoge od njih će i unaprijediti ili prilagoditi svojim potrebama i tehničkim saznanjima. Zahvaljujući rimskoj domišljatosti i tehničkom umijeću, javljaju se i mnoge građevine, koje do tada nisu postojale, a koje će se uspjeti upisati u povijest arhitekture kao tehničke inovacije.

KLJUČNE RIJEČI: arhitektura, tehnika gradnje, domus, insula, hram

Sadržaj

1.	Uvod	1
2.	Grčka arhitektura	2
	2.1. Kretska arhitektura	5
	2.2. Mikenska arhitektura	7
	2.3. Arhitektonski redovi	
	2.4. Privatne kuće	7
	2.5. Monumentalne građevine u Grčkoj	10
	2.5.1. Tehnike gradnje	10
	2.5.2. Hramovi	11
	2.5.3. Atenska Akropola.....	15
	2.5.4. Grčki teatar	16
3.	Rimska arhitektura	18
	3.1. Etruščani	18
	3.2. Privatne kuće	20
	3.3. Forum Romanum	25
	3.4. Monumentalne građevine u Rimskom Carstvu	26
	3.4.1. Tehnike gradnje	26
	3.4.2. Sakralne građevine	28
	3.5. Profana arhitektura u gradu Rimu	30
	3.5.1. Rimski vladari i njihova ostavština	30
	3.5.2. Akvedukti	32
	3.5.3. Kolektivni objekti – terme, teatri, circusi i amfiteatri	34
	3.6. Primjeri rimske arhitekture na hrvatskoj obali	38
4.	Zaključak	40
5.	Popis literature	41
6.	Popis priloga	41

1. Uvod

Polazeći od osnove da su Grci i Rimljani među najvećim graditeljima u povijesti, zadatak ovoga rada je ukazati na to u kojoj su mjeri Rimljani preuzeli tehnike gradnje i brojne građevine od Grka, čiju su baštinu, uz etruščansku, naslijedili, ali i dodatno obogatili vlastitim inovacijama i tehničkim otkrićima.

Rad je podijeljen na dva osnovna dijela. U prvom dijelu se ističu razlike između osnovnih arhitektonskih stilova, koje su koristili i Grci i Rimljani, nakon čega se prelazi na privatne kuće u antičkoj Grčkoj i njihove primjere koji su pronađeni u Olintu. Monumentalne građevine po kojima je antička Grčka poznata obuhvaćaju kiklopske zidine i načine njihove izrade, važne građevine koje su obilježile kretsko i mikensko razdoblje, zatim najpoznatije hramove, te posebnosti teataru i grada Atene.

Drugi dio rada se odnosi na rimsku arhitekturu, čiji korijeni leže između ostalog i u Etruriji. Stambeni objekti karakteristični za Rim su *insulae* i *domusi*, za koje su neki elementi preuzeti i od Grka i od Etruščana. Iznimnu važnost je imao i *Forum Romanum*, koji je predstavljao središte svakog rimskog grada, i u čijoj su se neposrednoj blizini uvijek nalazili hramovi i ostali objekti namijenjeni potrebama naroda. Veličanstvene građevine nastale u doba Carstva najbolje svjedoče o veličini Rima i njegovoj vodećoj ulozi u svijetu, a upravo su izgradnju omogućili iznimno vješti inženjeri i njihove nove tehnike gradnje. Jedna od najpoznatijih građevina nastala zahvaljujući jednom takvom pronalasku je i Panteon. Budući da je Rim jedan od prvih milijunskih gradova, morao je biti bogat brojnim sadržajima koji bi mogli zabavljati toliko veliki broj ljudi, a k tome je gotovo svaki rimski vladar nastojao ostaviti svoj trag, zbog čega su građeni brojni forumi, tržnice, kazališta, amfiteatri, terme itd. Bit će govora i o primjerima rimske arhitekture na hrvatskoj obali, koji između ostalog svjedoče o važnosti koju su Rimljani pridavali ne samo prijestolnici, nego i svim ostalim dijelovima Carstva.

2. Grčka arhitektura

2.1. Kretska arhitektura

Nastanjivanje Krete od strane naroda indoeuropskog podrijetla, Ahejaca, započinje prije 2000. g. pr. Kr.¹ Knosos i njegova palača su se razvijali polako, a o tome svjedoči činjenica da se i grad i palača nalaze na ruševinama prethodnih naseobina. Arheolozi su pri iskapanjima naišli na slojeve koji se nalaze čak sedam metara ispod Knososa što daje naslutiti kako je to područje bilo naseljeno čak 4000 godina prije nego su na otok došli Krećani.²

Razvoj kretske kulture se proteže od neolitika do kraja brončanog doba, dakle od otprilike 2900. g. pr. Kr. do 1200. g. pr. Kr. Kreta doživljava procvat između 2000. i 1500. g. pr. Kr., u vremenu kada se razvija „civilizacija palača.“ Naziv je dobila prema velikim kompleksima koji su se gradili u tom vremenskom razdoblju.³ Najznačajnije kretske palače su bile smještene u Knososu, Phaistosu, Maliji i Haniji. Palače u Knososu i Phaistosu su uništene oko 1700. g. pr. Kr., no obje su rekonstruirane.⁴ Palaču u Knososu je prema legendi oko 1500. g. pr. Kr. dao izgraditi kralj Minos. Tlocrt palače je samo na prvi pogled kompliciran. Palača nije ujedno i tvrđava, nego je sadržajno vrlo bogat prostor, kojemu je bilo moguće prići s više strana. Što se tiče materijala, koristili su se kamen, drvo, vapneni mort i žbuka.⁵ Prostorije su bile raspoređene nepravilno, na nekoliko katova, prilagođavajući se prirodnoj konfiguraciji tla.⁶ Palača se sastoji od niza riznica, skladišta, stepenica i velikog središnjeg dvorišta za priredbe i igre. Sve su prostorije pravokutnog tlocrta, razmještene tako da čine pravilnu mrežu. Stupovi u palači su bili karakteristični jer su pri dnu bili uži, a širili su se prema vrhu na kojem su se nalazili široki ehinus i abakus. Smatra se da je stup bio takvog oblika jer se nastojalo smanjiti raspon između stupova kako bi se drveni arhitrav sačuvao od pucanja. U slučaju kad bi to graditeljima uspjelo, oni bi drveni arhitrav obložili kamenom ili opekom. Zidovi palače bili su ukrašeni prikazima svakodnevice. Ovo je zdanje također poznato i po svojim brojnim trijemovima koji su ga ukrašavali, ali i štitili od jakog sunca. Treba napomenuti kako su Krećani imali preteču stakla tj. prozora. Stanovnici Krete su očito imali vrlo naprednu tehniku rezanja tankih kamenih ploča koje nisu bile u potpunosti prozirne, ali su ipak propuštale dovoljnu količinu dnevnog svjetla.

¹ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, Europapress holding, Zagreb, 2007., str. 228

² Isto, str. 229

³ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 214

⁴ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, str. 232

⁵ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 41

⁶ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, str. 237

Budući da na Kreti nisu otkriveni ostaci koji bi mogli upućivati na hramove, smatra se kako su se religiozni obredi održavali u prirodi.⁷

U 8. st. pr. Kr. arhitektura doživljava procvat. Naime, počinju se graditi zgrade pravokutnog oblika, elegantne i profinjene, obilježene trijemom na stupovima, dok su se dotad gradile dugačke građevine koje su završavale apsidama ili eliptičkim formama. I kuće su također poprimile pravokutni oblik, a njihove su prostorije bile raspoređene oko središta, u kojem je bio vrt.⁸ Jedini izvori na temelju kojih se može zaključiti kakav je bio raspored prostorija unutar kuće na Kreti otkrivaju očuvani temelji kuća i modeli od terakote.⁹



Slika 1. Glineni model kuće pronađen južno od Knososa

Krećani su zahvaljujući svojim karakterističnim grobnim humcima igrali važnu ulogu na području Egejskog mora 2800. g. pr. Kr. Nagada se kako se taj način gradnje koristio više od tisuću godina. Specifičnost kretskih grobnih humaka jesu debeli zidovi te oblik koji podsjeća na konstrukcije načinjene od suhog blata. Promjeri humaka su znali dosezati čak 30 metara. Grobnicu je činio dugački hodnik koji je vodio do središnje, okrugle prostorije, za koju se vjeruje da je predstavljala plan nekadašnje kretske kuće.¹⁰

⁷ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 42

⁸ Skupina autora, *Povijest*, 2. knjiga, *Egipat i antička Grčka*, str. 295

⁹ Bussagli, Marco, *Arhitektura*, str. 214

¹⁰ Skupina autora, *Povijest*, 2. knjiga, *Egipat i antička Grčka*, str. 232

2.2. Mikenska arhitektura

Mikenska civilizacije ime je dobila prema Mikeni, glavnoj naseobini i nalazištu mikenske kulture. Agamemnonova je Mikena izgrađena kao citadela. Smještena je na strateški vrlo povoljnom terenu, a oko nje su se pružale duge kiklopske zidine, koje su pratile teren. Unatoč činjenici da teren nije bio jednostavan i ravan, objekti koji se nalaze ondje, kraljevska palača, stambene kuće, hramovi, dvorane za prijem, građene su prema uzoru na megaron. Heinrich Schliemann, vođa iskopavanja na području Mikene, je otkrio i „lavlja vrata“ koja su savršeni primjer grčke domišljatosti.¹¹ Graditelji su, u strahu da ne pukne kameni nadvoj od težine gornjeg zida, oblikovali stepenasti luk i dodatno ga ukrasili reljefima lavova. Na središtu brijega je bila smještena palača čije je središte bio megaron, prostorija s ognjištem u sredini što počiva na četiri stupa ispred koje se nalaze ulazni hodnik, *vestibul*, i trijem. Grobnice, *tolos* nalikuju onima na Kreti. Čine ih kružne prostorije do kojih se dolazi dugim hodnikom.¹²

2.3. Arhitektonski redovi

Antička Grčka je odigrala neizmjerljivo važnu ulogu pri stvaranju arhitektonskih redova koji su se raširili ne samo na njenom teritoriju, nego i na području Rimskog Carstva, te su uspjeli opstati unatoč propasti rimske dominacije i zadržati se kao osnovni kod arhitektonskog jezika zapadne umjetnosti sve do 19. stoljeća.¹³

Stupovi su tijekom povijesti doživjeli vlastitu evoluciju. Primarna uloga stupa jest nosiva funkcija. Njegova je zadaća prenošenje opterećenja zgrade na temelje i obično se sastoji od trupa kružnog presjeka, koji se oslanja na bazu, a na vrhu se nalazi kapitel. Stup može biti monolitan ili pak izrađen od kamena ili opeke. Što se tiče klasifikacije prema morfologiji trupa, on može biti sužen prema gore ili dolje, užlijebljen ili gladak.¹⁴ Sastavni dio stupa je kapitel, s kojim taj vertikalni element završava. Sam kapitel se može povezati sa stupom preko ehinusa. Njegova je uloga da služi kao proširenje baze na koju se oslanjaju arhitrav ili luk.¹⁵ *Arhitrav* spada u kategoriju horizontalnih elemenata, koji imaju ulogu nosivih sklopova kojima se

¹¹ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 44

¹² Bussagli, Marco, *Arhitektura*, str. 215

¹³ Bussagli, Marco, *Arhitektura*, Stanek, Varaždin, 2006., str. 114

¹⁴ Isto, str. 86

¹⁵ Isto, str. 88

konstrukcija završava u gornjem dijelu. Pojam arhitrav potječe iz renesanse i on doslovno označava glavnu gredu. Arhitrav je mogao biti napravljen od drva ili kamena, a u grčko-rimskoj arhitekturi je činio niži dio napusta izravno poduprt sklopom kapitela. Napust, *entablatura*, je nositelj horizontalnog sustava koji, naslanjajući se na stupove, čini bazu krova. On se sastoji od arhitrava, friza i vijenca. Ovisno o arhitektonskom redu, friz može biti kontinuiran ili pak napravljen s naizmjeničnim triglifima i metopama.¹⁶

Grčki su se arhitekti koristili stupovima triju arhitektonskih redova: dorskog, jonskog i korinskog. Nagađa se kako su Grci po dolasku na područje današnje Grčke počeli graditi objekte od kamena uz iskustvo gradnje od drveta. Budući da su do tada gradili objekte gotovo isključivo od drveta, oni su ga nastojali što bogatije dekorirati. Kada su preuzeli kamen kao osnovni materijal, nisu se odrekli bogatih dekoracija, nego su ih prenijeli na nove hramove.¹⁷ Dok Bussagli govori kako su Dorani proširili dorski red još tijekom invazije na Peloponez u 12. st. pr. Kr.,¹⁸ Durando navodi kako do profiliranja osnovnih stilskih razlika u hramovima dolazi u prvoj polovici 7. st. pr. Kr.¹⁹, a Friedell govori kako do razvoja razlika u gradnji dolazi tek u 6. st. pr. Kr.²⁰ Stup, koji se prvi javlja kod Egipćana, mijenja svoju ulogu dolaskom u Grčku. Dok je kod Egipćana više predstavljao estetski i religijski simbol, kojemu svrha nije nošenje stropa, kod Grka ima upravo suprotnu zadaću. Svaki dio, od broja kanelura, do visine i promjera samog stupa, je pojačavao dojam otporne snage, a tijelo stupa je bilo tako oblikovano, da je savršeno odgovaralo svojoj zadaći.²¹

Najstariji red je bio dorski, koji je bio najzastupljeniji na Peloponezu. Stupovi dorskog reda su bili bez baze, osjenčani kanelurama, na vrhu ukrašeni prstenovima i četverokutnom pločom, *abakom*, koja je nosila glavnu gredu, *epistil*. Iznad grede je slijedio friz, koji je bio ukrašen strijelastim, trozubim urezima, *triglifima*, koji su se smjenjivali s metopama ili međuprostorima, a na završetku je bio smješten snažno izbačeni vijenac, *gejzon*, zabatno polje, *timpan*, ukrašeno velikim plastičnim kompozicijama te ornamentirani žljebasti oluk. Ukrasi, odnosno „kapljice“, koje su bile smještene ispod triglifa, s donje strane vijenca, te ukrasi na vrhu i na krajevima zabatnih trokuta su bili obojeni žarkim bojama, od grimizno-ljubičaste do ciglasto-crvene, a neki su dijelovi čak bili i pozlačeni.²² Stablo stupa je bilo monolitno, lagano se širilo prema sredini. Stablo je bilo vezano za arhitrav i friz, *trabeaciju*, koja je svojim kapitelom držala

¹⁶ Isto, str. 90

¹⁷ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, Kućni majstor, Zagreb, 2005., str. 67

¹⁸ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 114

¹⁹ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 85

²⁰ Friedell, Egon, Povijest grčke kulture, Biblioteka Historia, izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2001., str. 91

²¹ Isto, str. 92

²² Isto, str. 91-92

krov²³, a broj kanelura je obično varirao od 16 do 20, kao i odnos proporcija između visine i promjera stupa, ovisno o sužavanju.²⁴ Statička ravnoteža dorskog stupa se očituje u liniji ehinusa, koji na neki način djeluje poput amortizera, uspostavljajući savršenu ravnotežu između tereta nošenog dijela i nosivog stabla stuba.²⁵

Nešto mlađi od dorskog reda je bio jonski, nastao u gradovima Anatolije i na istočnim otocima Egejskog mora. Naime, Jonjani su se pred invazijom Dorana uspjeli skloniti na obale Afrike, Male Azije i Egejske otoke.²⁶ Razvio se u 6. st. pr. Kr.²⁷ Kapitel je činio ehinus s trupom u obliku naopako postavljenog širokog, nadutog i spljoštenog stošca, što je prema vrhu bio sve „vitkiji“, i abak. Trabeacija je podijeljena na arhitrav, odnosno široku glavnu gredu, čiji je donji dio bio gladak i neukrašen; friz i timpanon, odnosno dva plosnata trokutna zabata. Uzduž strehe i okvira zabata su bili postavljeni žljebovi za kišnicu, dok su se na rubovima zabata smjestile akroterije s biljnim i životinjskim prikazima.²⁸ Jonski je red crpio inspiraciju iz monumentalnih kompleksa Mezopotamije i Perzije. Jedna od najvećih novosti bio je dvostruki red stupova, dipter, kojim se na simboličan način dočarala velika udaljenost između božanskog i ljudskog. Razlika između dorskog i jonskog reda leži u dva strukturalna elementa, stupu i frizu. Jonski se stupovi, za razliku od dorskih, nisu izravno oslanjali na stilobat, nego na užlijebljenu bazu, koja je dodatno naglašavala vitkost visokog stupa, na kojemu su se bile kanelure i slabo naglašen entazis, koji je završavao s dvjema širokim volutama, koje su se nalazile na samom kapitelu. Jonski friz nije imao triglife i metope koje su se izmjenjivale, tako da je bio kontinuiran, načinjen od velikih ploča postavljenih jedna do druge.²⁹ Suženje trupa kod jonskog stupa nije toliko naglašeno kao što je to bio slučaj kod dorskog stupa, ali je zato imao veći broj kanelura, čiji je broj varirao od 20 do 24. Kapitel je činio manji abak i volute koje su dekoracijama u obliku jajeta i strijelica bili povezani s arhitravom.³⁰

Korintski se red često svrstava u posebnu skupinu, kao zasebni red, no on se zapravo po ničemu nije uspio izdvojiti kao arhitektonska novost, nego je služio kao alternativa jonskom redu. Glavno obilježje mu je bio kapitel kojeg je činila masivna jezgra u obliku koša, *kalathos*, oko kojeg su rasli biljni ukrasi, uglavnom lišće akanta, te stele i takozvani cvijet na abaku. Korintski red se nije uspio proširiti starom Grčkom kao što su to učinili dorski i jonski red,³¹ ali su ga

²³ Durando, Furio, Drevna Grčka, Mozaik knjiga, Zagreb, 1999., str. 85

²⁴ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 114

²⁵ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 67

²⁶ Bussagli, Marco, Arhitektura, 114

²⁷ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 87

²⁸ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 86

²⁹ Isto, str. 87

³⁰ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 115

³¹ Isto, str. 115

preuzeli Rimljani, za vrijeme čije će dominacije svijetom upravo korintski red postati najzastupljeniji.³²

Vitruvije, veliki rimski arhitekt, je u svom djelu *De Architectura* u više navrata govorio o simboli arhitektonskih redova. On je dorski red povezivao s Minervom, Marsom i Herkulom, jer ta božanstva, poput njihovih hramova, ostavljaju dojam snage i postojanosti. Korintski je red usporedio s Venerom, Florom, Prozerpinom i izvorskim nimfama, koje poistovjećuje s nježnošću, svježinom i ugodom koja proizlazi iz korištenja biljnih motiva. Vitruvije je smatrao kako je jonski red kombinacija dorskog i korintskog, zbog čega ga je poistovjetio s božanstvima koja imaju posredničku ulogu, poput Junone, Dijane i Baka.³³

2.4. Privatne kuće

Kuća u životu Grka nikada nije zauzimala posebno važno mjesto, jer su Grci dane uglavnom provodili izvan nje. Kuća je prvenstveno imala ulogu skloništa tijekom noći. Najviše vremena su u kućama provodile žene, neovisno o tome kojem su staležu pripadale. Grčka je kuća doživjela naglu promjenu od primitivnih i osnovnih oblika nastambi, koje zapravo potječu od protohistorijskog megarona, do raznih tipova kuća u kojima je raspored prostorija mogao biti frontalni ili uzdužni, uokolo privatnog dvorišta.³⁴

Grci su svoje kuće gradili prema uzoru iz brončanog doba, megaronu. Privatne kuće siromašnijih građana su zapravo bile skromne kolibe sagrađene od drva, blokova nepečene opeke, a vezivno sredstvo koje se pritom koristilo je bio ili glineni premaz ili ilovača.³⁵ Što se tiče natkrivanja kuće, Grci nisu bili toliko kreativni jer su se držali uglavnom općeprihvaćenih šablona kao što je ravni krov cikladske tradicije, koji je imao ulogu prikupljanja kišnice ili pak krova s jednom ili više streha.³⁶ Krov je poput zidova bio prekriven slojem gline ili ilovače, dok je pod bio od nabijene zemlje. Tlocrt kuća je varirao od polukružnog do pravokutnog. Trojanski megaron, tj. dvor ili palača, je bila građevina dimenzija 35x11 metara, s prednjom verandom omeđenom dvama zatvorenim zidovima. Ulazna vrata su okrenuta prema unutrašnjem zidu verande, iza koje je bila prostorija veličine 25x10 metara, a u njenom se središtu nalazilo ognjište promjera oko 2 metra.³⁷

³² Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 87

³³ Bussagli, Marco, *Arhitektura*, str. 116 - 117

³⁴ Durando, Furio, *Drevna Grčka* str. 68

³⁵ Skupina autora, *Povijest, 3. knjiga – Helenizam i Rimski republika*, Europapress holding, Zagreb, 2007., str. 63

³⁶ Durando, Furio, *Drevna Grčka* str. 68

³⁷ Skupina autora, *Povijest, 3. knjiga – Helenizam i Rimski republika*, str. 63

Kada je Kreta u pitanju, postavlja se pitanje koji se tlocrt prvi koristio, pravokutni ili ovalni. Jedno je sigurno, a to je da su Krećani koristili velike količine kamena kako bi gradili ovalne oblike stambenih kuća, unutar kojih su morali domišljato raspoređivati prostorije oko malog dvorišta, u sredini kuće. Smatra se kako su pravokutni tlocrt na Kretu donijeli „došljaci“ sa sjevera, koji su se tijekom 3. tisućljeća pr. Kr. izmiješali sa domorodačkim stanovništvom, zbog čega na Kreti i danas nalazimo stambene kuće i s pravokutnim i ovalnim tlocrtom.³⁸

Nakon ahejskog doba, Grci su nazadovali u arhitekturi, vraćajući se oblicima koji su prevladavali u 2. tisućljeću prije Krista, tj. okruglim kolibama od gline, drva ili suhog blata, koje su se uspjele održati čak do 7. st. pr. Kr. Tijekom 6. st. pr. Kr. diljem grčkih prostora niču četvrtasti megaroni, s prednjim trijemom i dvama potpornim stupovima.³⁹ Temelji najkvalitetnijih kuća su se gradili od kamena, na koje je potom išla opeka. Samo su najbogatiji građani mogli priuštiti krov prekriven crijepom, dok se ostatak morao zadovoljiti drvenim krovom ili krovom načinjenim od suhog blata. Najveći dio kuća, smještenih u središtu grada, su bile skromne jednokatnice namijenjene samo jednoj obitelji, podijeljene na muške i ženske odaje. Kuće nisu imale poseban sustav grijanja kao što će to biti slučaj u rimskim vilama, nego su tu ulogu djelomično preuzimali kuhinja i ognjište. Kupaonice u sklopu kuća su bile samo za najbogatije građane. Grčke kuće nisu imale velike prozore koji su gledali na ulicu ili susjednu kuću, kao niti balkone.⁴⁰

Istraživanjima u Olintu je otkrivena prigradska četvrt iz 5. st. pr. Kr.⁴¹ Preokret u obradi arhitektonskih oblika grčke kuće je započeo upravo ondje, u Olintu. Ondje se po prvi puta u grčkoj povijesti javlja potreba za sistematiziranjem stambenih jedinica.⁴² Četvrt se sastojala od mreže blokova kuća. Planovi nekih kuća su se međusobno razlikovali, no unatoč tome je vidljivo kako su sve stambene kuće bile jednako visoke i kako su imale dvorišta sa vratarskim ložama. Dvorišta su najčešće bila prekrivena šljunkom ili žbukom, a nerijetko je bila riječ samo o utabanoj zemlji, dok su dvorišta najbogatijih Grka bila popločana glatkim kamenjem. Upravo je dvorište bilo prva prostorija u koju bi stupio posjetitelj, ulazeći s ulice kroz glavna vrata.⁴³ Prostorije koje su bile neposredno uz ulicu su najčešće bile radionice, skladišta ili alatanice. U nekim je slučajevima dvorište bilo okruženo drvenim stupovima koji su ograđivali trijemove.⁴⁴ Zidovi kuća u Olintu su načinjeni od suhe opeke, za razliku od temelja, koji je načinjen samo

³⁸ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 40

³⁹ Skupina autora, *Povijest*, 3. knjiga – Helenizam i Rimski republika, str. 64

⁴⁰ Isto, str. 66

⁴¹ Isto, str. 67

⁴² Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 69

⁴³ Isto, str. 67

⁴⁴ Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 68

od kamena. Zidovi u unutrašnjem dijelu kuće su bili ožbukani, te ukrašeni geometrijskim motivima, prugama, kvadratima. Postojale su tri vrste poda, utabana zemlja, namijenjena manje važnim prostorijama, zatim žbuka, cement ili pločice od opeke, za prostorije koje se često koriste, i na kraju, najluksuznije rješenje, mozaici. Stambene kuće nastale u 5. st. pr. Kr. su bile niske i imale su jednostavno pročelje. Prozori nisu gledali prema ulici, a ako i jesu, onda su bili jako malih dimenzija⁴⁵, a čija je jedina svrha bila da služe kao otvori za ventilaciju. Kuće nastale u 5. st. pr. Kr. su sagrađene tako da primaju zrak i svjetlost iz dvorišta. Prostorije su bile raspoređene oko dvorišta, s barem jednom stranom okruženom trijemom sa stupovima. Svaka je kuća imala sobu za dnevni boravak, kuhinju i malu kupaonicu. Raskoš kuća je ovisila o socio-ekonomskom položaju vlasnika. U nekolicini vila koje se nalaze u istočnom dijelu Olinta pronađen je veliki broj podnih mozaika s mitološkim prikazima. U tim se vilama mogao uočiti i veliki broj prostorija oko dvorišta s peristilom, porast komfora, porast broja kamenih i mozaičnih podova.⁴⁶

I rimski arhitekt Vitruvije je pisao o klasičnoj grčkoj kući toga doba, za koju kaže da je bilo vrlo neuobičajeno da se na istom katu nalaze muške i ženske odaje, jer su u to vrijeme muškarci i žene vodili odvojene živote, zbog čega čak nisu dijelili ni dvorište, nego je svatko imao svoje. Podovi su u kućama najčešće bili napravljeni od nabijene zemlje, a u njima se najčešće nalazila kada načinjena od ilovače, dok su na zidovima bile obješene glinene posude za ispiranje i umivanje.⁴⁷ Kuća s dva dvorišta, kakvu spominje Vitruvije, je pronađena samo u ruševinama Prijene i datira iz 2. st. pr. Kr. Istraživanja su pokazala kako se u ovom slučaju ipak radi o dvjema naknadno spojenim kućama, što se protivi Vitruvijevu tumačenju da je takva gradnja bila uobičajena.⁴⁸

Do uvođenja demokracije privatne su kuće predstavljale mjesta za održavanje raznih okupljanja, no s novim političkim sustavom, okupljanja se sele iz privatnih kuća u javne zgrade namijenjene društvenim i političkim sastancima.⁴⁹ Tom zamjenom uloga, privatna kuća konačno postaje središtem privatnog života i aktivnosti. Počinje se više raditi na njezinoj udobnosti, prostranosti i funkcionalnosti.⁵⁰ Pojavom helenističke kulture unutar grčkog društva, nastavlja se usavršavanje gradnje kuća. Uvode se cisterne, kanalizacija pitke i otpadne vode, povećava se broj prozora, pa čak se dozvoljava i gradnja balkona s ulične strane. Istodobno,

⁴⁵ Isto, str. 69

⁴⁶ Isto, str. 69

⁴⁷ Skupina autora, Povijest, 3. knjiga – Helenizam i Rimski republika, str. 69

⁴⁸ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 76

⁴⁹ Isto, str. 77

⁵⁰ Isto, str. 78

stvaranjem srednjeg sloja, poboljšava se i kvaliteta života, pa se sve češće u kućama koriste podni mozaici. Kuće se ukrašavaju brojnim umjetničkim djelima, zidnim dekoracijama⁵¹, te one više ne predstavljaju samo skloništa preko noći, nego postaju male privatne palače.⁵²

2.5. Monumentalne građevine

2.5.1. Tehnike gradnje

Cjelokupna grčka izgradnja se temeljila na korištenju kamena. Grci su još u 2. tis. pr. Kr. preuzeli megalitski sustav gradnje, odnosno sustav velikih kamenih blokova koji su rezani tako, da odgovaraju jedni drugima. Što se tiče izgradnje zidova, Grci su poznavali dvije tehnike. Prva tehnika se temelji na slaganju pravilnih paralelepipednih kamenih blokova jedan na drugi. Klesar je ostrim čekićem tesao kameni blok u željeni oblik, pritom ostavljajući sa svake strane nekoliko centimetara, nakon čega je dlijetom obrubio krajeve kako bi bridovi bloka prijanjali uz sljedeći blok u nizu. Poslije toga bi se velikim dlijetima uklanjali dijelovi koji su bili nešto izbočeniji od ostatka. Sljedeća faza bila je faza uređivanja kamenih blokova, poslije koje je slijedilo poravnavanje i djelomično glačanje.⁵³ Grci se pri izgradnji svojih zdanja nisu koristili žbukom, vapnom niti cementom, već su od Egipćana preuzeli *anatirozu*. Anatiroza je egipatski sustav bržeg nizanja, namijenjen okomitim spojevima, kao što su stupovi. Budući da su na grčkom prostoru potresi bili česta pojava, kameni su se blokovi povezivali metalnim kukama za sljedeći blok u nizu. Druga tehnika je starija, ali jeftinija verzija od prve. Pritom bi se naime nepravilno rezani blokovi samo užljebljivali, čime bi struktura dobila na stabilnosti. Iako su Grci od ranije poznavali sustav upotrebe klinasto rezanih blokova za pokrivanje manjih prostora poput grobnica, oni tehniku luka počinju koristiti tek od rimskog doba. Iako su česti primjeri lažnih lukova i svodova, Grci su ipak više preferirali ravni luk, jer nisu imali povjerenje u strukturu i funkcionalnost luka.⁵⁴

U Olimpiji je pronađen kameni svod između olimpijskog sela i samog stadiona. Taj svod svjedoči o tome kako su Grci ipak poznavali element luka i svoda. Ipak, za razliku od Rimljana, oni nisu znali kako blokirati horizontalnu silu, pa su luk i svodove gradili samo na mjestima gdje je već postojeći teren mogao preuzeti horizontalnu silu.⁵⁵

⁵¹ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 78

⁵² Isto, str. 69

⁵³ Skupina autora, Povijest, 3. knjiga – Helenizam i Rimski republika, str. 60

⁵⁴ Isto, str. 62

⁵⁵ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 78

Grčka naselja, za razliku od dotadašnjih na tom području, imaju plan. Najbolji primjeri grčkih kolonija na istočnojadranskoj obali jesu Issa i Pharos koji su karakteristični zbog spoja grčkog modela i terenske situacije. Oba grada su naime okružena zidinama izgrađenim od velikih kamenih blokova, a matrica gradskih komunikacija jasno ukazuje pravilnu mrežu u koju su bili uključeni i prostori za javnu namjenu.⁵⁶ Gradske zidine oko Pharosa su također bile izgrađene od velikih kamenih blokova, koji su Pharosu bili potrebni zbog neprijateljske sredine u kojoj se nalazio.⁵⁷ Gradske su zidine slijedile pravilnu liniju, s manjim odstupanjima, a na njima nije postojala niti jedna kula, osim one u blizini gradskih vrata.⁵⁸ Grčki utjecaj se najbolje vidi kada je u pitanju način podizanja gradskih zidina, koje su s vremenom počeli preuzimati Delmati i Liburni pri utvrđivanju svojih naselja.⁵⁹ I Tragurij i Epetij su bili okruženi zidinama, koje su bile najjače na mjestima gdje su ti gradovi bili strateški najizloženiji. Arhitektura grčkih kolonija na istočnom Jadranu je poprilična nepoznanica, iako je sigurno da su postojali brojni hramovi i drugi objekti, jedini očuvani ostatci iz grčkog vremena su ostatci obrambenih zidina.⁶⁰

2.5.2. Hramovi

Grci su gradili hramove na mjestima za koje su vjerovali da se ukazalo neko božanstvo ili se zbio neki bitan događaj. Hramovi, općenito, nastaju iz čovjekove želje da određeno zemljište „preda“ u vlasništvo nekom božanstvu.⁶¹ Hram je u drevnoj Grčkoj predstavljao ritualni element nepoznat ljudima, jer se svjetovno bogoštovlje odvijalo samo izvan hrama, dok su religiozni obredi u hramu bili rezervirani samo za svećeničku klasu.⁶²

Do 600. g. pr. Kr. Grci nisu poznavali veće kamene gradnje. Klasični grčki hram će se razviti na temelju kućnih svetišta, koja su na Kreti i u Mikenima bila smještena u neposrednoj blizini palača. S vremenom će se kod ljudi javiti potreba, da izgrade posebnu kuću za božanstva. Ipak, prvi su se hramovi jasno razlikovali od običnih, stambenih prostora.⁶³

U ovo vrijeme Grci posvećuju veliku pozornost stupovima, koji su se pružali na barem tri strane građevine. Svaki je hram imao svetište, *naos*, u kojem se čuvao kip božanstva, a u sklopu svetišta je nekada postojao i *adyton*. *Adyton* je prostorija zabranjena za obične građane i u njoj

⁵⁶ Nenad Cambi, *Antika*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2002., str. 25

⁵⁷ Isto, str. 27

⁵⁸ Isto, str. 28

⁵⁹ Isto, str. 30

⁶⁰ Isto, str. 62

⁶¹ Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 82

⁶² Bussagli, Marco, *Arhitektura*, str. 46

⁶³ Friedell, Egon, *Povijest grčke kulture*, str. 91

je obično bio smješten vrlo stari kulturni kip božanstva. Treba napomenuti kako je u to vrijeme bila česta i izgradnja pronaosa, koji je služio kao vrsta predvorja naosa.⁶⁴ Žrtvenici grčkih hramova su počivali na otvorenom, većinom nasuprot samog hrama. Položaj hrama je uvijek bio u smjeru istok-zapad.⁶⁵

Ako hram nema stupove, naziva se *astilnim*. Ako je ispred naosa postojao pronaos, s dva stupa na pročelju, nazivao se *in antis*. Ako se takav prostor nalazio i na začelju, kako bi se stvorio opistodom, to je bio hram s dvostrukim antama ili dvostruki *in antis*. Pojam *prostil* označava povučene ante i kada je ispred hrama bio vestibul sa stupovima, a *amfiprostil* označava slučaj kada je stupovlje smješteno i na začelju. *Peripter* je stupovlje koje okružuje hram sa svih strana, a *pseudoperipter* kada se na zidovima naosa nalazi polustupovlje. *Dipter* je dvostruki niz stupova, dok *pseudodipter* označava nepostojanje unutrašnjih stupova ili polustupove smještene na dugim zidovima naosa.⁶⁶

Prva faza u razvoju grčkog hrama je trajala od 8. do 7. st. pr. Kr., o čemu svjedoče brojne iskopine iz Termosa, Istmije, Olimpije. Hramovi koji su nastali u ovom razdoblju imali su kamene temelje, trabeaciju i drvenu nosivu konstrukciju, okomite presjeke od ožbukane sirove opeke, i arhitektonske presvlake i obloge od pečene gline koje su bile obojane jarkim bojama.⁶⁷ Jedan od najpoznatijih i najstarijih primjera hramova je bio u Olimpiji. Olimpija je bila šuma, u kojoj je bilo otvoreno svetište okruženo s dvanaest ili više oltara. Olimpija je imala i vlastiti izvor vode, a zahvaljujući ravnoj konfiguraciji tla, ondje su se mogle održavati atletske igre.⁶⁸ Najstariji hram, Hereon, sagrađen je od drvenih okvira i glinene opeke. Zahvaljujući tragovima kreča i obojenih glinenih ploča, može se zaključiti kako su ljudi na taj način pokušali unaprijediti njegov izgled. Iako je kasnije došlo do zamjene materijala, Grci su ostali vjerni ovome načinu gradnje, u kojemu su stupovi i stropne grede predstavljali stabla.⁶⁹ U Olimpiji je bio Zeusov oltar, koji je kao važna građevina smješten na uzdignutoj platformi.⁷⁰ U Olimpiji je bila smještena i radionica u kojoj je Fidija izradio Zeusov kip, prenamijenjena u kršćansku crkvu, no nakon nekog vremena je bila uništena.⁷¹

Od 7. st. pr. Kr. postaje uobičajeno postavljanje stupova poredanih u nizu, peristil, time ostvarujući osjećaj harmonije. Na dvjema kraćim stranama hrama bili su smješteni trokutasti

⁶⁴ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 82

⁶⁵ Isto, str. 83

⁶⁶ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 46

⁶⁷ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 82

⁶⁸ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, str. 331

⁶⁹ Friedell, Egon, Povijest grčke kulture, str. 91

⁷⁰ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, str. 332

⁷¹ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, str. 333

zabati, na kojima su se najčešće bili postavljeni kipovi. Iznad arhitrava, odnosno glavne grede koja se nalazila iznad stupova, obično je slijedio red triglifa i metopa. Hramovi su bili ukrašeni jarkim bojama, no te se boje zbog prolaska vremena i vremenskih uvjeta nisu uspjele očuvati. Hramovi izgrađeni u dorskom redu su karakteristični po monumentalnosti svojih elemenata, koji su svojom pojavom davali osjećaj čvrstine i harmonije.⁷²

Partenon je amfiprostilni peripterni hram izgrađen u dorskom redu. Sagrađen je između 448. i 438. g. pr. Kr. prema Fidijinim, Iktinovim i Kalikratovim nacrtima.⁷³ Svi elementi hrama, od tlocrta, proporcije do najsitnijih detalja, su izrađeni prema pravilu zlatnog reza. Zlatni rez podrazumijeva diobu bilo koje duljine u omjeru 62:28, a obavlja se geometrijskom konstrukcijom.⁷⁴ Duljina stilobata je iznosila 17, a širina 31 metar. Stilobat nije bio horizontalna ploha, nego je u oba smjera bio ispupčen.⁷⁵ Pri gradnji Partenona koristilo se raznim tehničkim vještinama, kako bi se izbjeglo vizualno izobličenje hrama. Tako su stupovi bili nagnuti prema unutrašnjosti, a stilobat je bio lagano savijen u obliku luka, kako bi se izbjegao dojam konkavnosti. Isto tako su varirale širine ukrasnih elemenata.⁷⁶ Stupovi na hramu nisu bili vertikalni, već su blago nagnuti prema unutrašnjosti objekta što je omogućilo veću otpornost na zemljotres. Svi su stupovi imali *entazis* odnosno zaobljenje. Stupovi su sastavljeni od manjih tambura, povezanih metalnim sponama. Najniži i najviši tamburi su imali već isklesane kanelure, dok su one na ostalim tamburima bile naknadno isklesane, kada je stup već bio sastavljen. Što se tiče timpanona, njega je u potpunosti dekorirao Fidija.⁷⁷ U unutrašnjem dijelu hrama su bili smješteni pronaos i opistodom, čije su dubine svedene na minimum. U naosu je bio postavljen dvostruki red stupova dorskog reda i kip Atene Partenos, Fidijino dvanaest metara visoko remek djelo načinjeno od bjelokosti i zlata. U drugom se naosu smjestio antički drveni *xoanon* božice i četiri jonska stupa, što je prvi primjer povezivanja dorskog i jonskog reda, što će se kasnije ustaliti u praksi.⁷⁸ Na istočnom zabatu je prikazano rođenje Atene iz Zeusove glave pred očima svih olimpskih bogova, dok je na zapadnom zabatu prikazana mitska prepirka Atene i Posejdona za prevlast nad Atikom. Na hramu su bile raspoređene 92 metope dorskog friza, u žarkim bojama, koje su s vremenom u potpunosti izbljedile. Metope su u

⁷² Isto, str. 339

⁷³ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 169

⁷⁴ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 70

⁷⁵ Isto, str. 71

⁷⁶ Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, str. 339

⁷⁷ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 71

⁷⁸ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 169

slijedu prikazivale suprotnosti dobra i zla, pravde i nepravde itd. Na istočnoj i sjevernoj strani su bile prikazane bitke s drugim narodima.⁷⁹

Posljednja građevina koja se gradila na Akropoli datira iz 5. st. pr. Kr., a poznata je pod nazivom Erehtejon. Erehtejon počiva sjeverno od Partenona, a podignut je između 421. i 405. g. pr. Kr.⁸⁰ Glavni arhitekt je bio Mnesikles, kojeg je odlikovala sposobnost da može sagraditi objekt na bilo kakvom terenu, prilagođavajući mu se i savršeno diferencirajući visine podova.⁸¹ Lisičar pak navodi kako je arhitekt Erehtejona bio Filoklo, koji je izgradnjom tog hrama uspio objediniti nekoliko ranije izgrađenih svetišta.⁸² Nacrt hrama je neobičan u odnosu na klasične hramove kakvi su se gradili do tada. U naos se ulazilo kroz jonski heksastilni pronaos na istoku, dok su u zapadnom dijelu na nekoliko katova bili kipovi posvećeni Posejdonu (*Erehteju*), Hefestu, junaku Butu i djetetu-zmiji. Na vanjskoj strani je bila Sveta maslina, koja je prema antičkoj legendi, bila Atenin poklon u prepirci s Posejdomom. Jedini dekorativni element u cijelom hramu je bio dekorativni friz s pričvršćenim reljefnim figurama od mramora prikazujući pothvate djeteta-zmije i antička slavlja.⁸³ Erehtejon je hram najpoznatiji po svom trijemu s karijatidama i činjenici da je to hram s dva posvećenja. Posvećen je istovremeno Ateni i Posejdonu.⁸⁴ Umjesto stupova, arhitekt se odlučio za postavljanje šest kipova mladih žena, karijatida, u jonskoj odjeći. Tih šest karijatida odražava nastojanje da se stopi profinjena elegancija jonskog ukusa s formalnim savršenstvom Fidijina umjetničkog izraza.⁸⁵

⁷⁹ Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 171

⁸⁰ Isto, str. 171

⁸¹ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 73

⁸² Lisičar, Petar, *Grci i Rimljani, Školska knjiga*, Zagreb, 1971.

⁸³ Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 179

⁸⁴ Bussagli, Marco, *Arhitektura*, str. 223

⁸⁵ Durando, Furio, *Drevna Grčka*, str. 179.



Slika 2. Erehtejon – trijem s karijatidama

Hram božice Atene Nike je amfiprostilni tetrastil to jest, hram s po četiri stupa s prednje i stražnje strane.⁸⁶ Miniijturni hram Ateni Niki je izgradio Kalikrates.⁸⁷ Hram božice Atene Nike je amfiprostilni tetrastil to jest hram s po četiri stupa s prednje i stražnje strane,⁸⁸ dimenzija svega 4 x 4,5 metra. Stupovi pripadaju jonskom redu.⁸⁹

2.5.3. Atenska Akropola

Na najvišem dijelu Atene, na prostranom stjenovitom brdu, na nadmorskoj visini od 150 metara smjestila se Akropola. Najstariji hram ondje je posvećen božici Ateni, a oko njega su s vremenom izgrađeni hramovi posvećeni i drugim božanstvima. Akropola je u ono vrijeme predstavljala samo središte grada, a tijekom grčko-perzijskih ratova zapaljena je čak dva puta. Ona će unatoč razaranjima doživjeti procvat za vrijeme Perikla, od 460. do 429. g. pr. Kr. koji je ulagao velika sredstva kako bi uredio grad i time afirmirao svoju vlast. Za Periklove vladavine, između 447. i 432. g. pr. Kr., stari hram posvećen Ateni je zamijenjen Partenonom, kojeg su projektirali Iktin i Kalikrat. Na samom ulazu u Akropolu su se nalazili Propileji, a izgrađeni su 432. g. pr. Kr. Godine 422. g. pr. Kr. je sagrađen Erehtejon, a u razdoblju između 421. i 406. g. pr. Kr. na Akropoli je sagrađen hram Atene Nike.⁹⁰ U samom središtu Akropole

⁸⁶ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 223

⁸⁷ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 74

⁸⁸ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 223

⁸⁹ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 74

⁹⁰ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 222

je bio smješten kip Atene Promachos (ratnice), a vrh njezina koplja je, kada bi bio obasjan suncem, mornarima služio kao orijentir.⁹¹

Gradnja Propileja, svečanih ulaznih vrata na Akropoli, je započela 437. g. pr. Kr. Projektiranje vrata nije bilo jednostavno, jer se u obzir morao uzeti asimetrični i ograničeni prostor, ali i izgled koji bi odgovarao stilu i eleganciji Partenona. Mnesiklo, arhitekt zadužen za izgradnju vrata, stvorio je veliku mramornu građevinu, sa strmim stubama, koja se prilagođavala oštrini hridi, uz čiji je rub počivala. „*Ulaz u Atenino svetište svečano najavljuje heksastilni pronaos, a samo se Atenino svetište sastoji od izduženog predvorja, podijeljenog u tri dijela, s dva niza po tri vrlo vitka jonska stupa. Taj je prostor zatvoren zidom na kojem se nalazilo pet vrata na vrhu stuba, podijeljenih po sredini prolazom za procesijska kola i životinje.*“⁹² Iza vrata je bio dorski *kontapronaos*, okrenut prema posvećenom prostoru i on je uokvirivao brončani kip Atene Promachos. Na bočnim stranama Propileja smještena su dva krila s trijemovima, od kojih je produžetak sjevernog krila služio za izlaganje poznatih slikarskih djela. Nova građevina, jonski amfiprostil, bila je sagrađena od pentelikonskog mramora sa žilavim jonskim stupovima na pročelju i začelju, a na frizu je prikazana borba Grka i Trojanaca.⁹³

Arheološku jezgru Atene čine agora i obližnji brežuljak Areopag. Na tom je mjestu smještena moderna rekonstrukcija velike stoe, Muzej agore s primjerima iz arhajskog, klasičnog i helenističkog razdoblja. Na blagoj se uzvisini smjestio Tržni brežuljak, nekadašnje sjedište radionica brončara i obrtnika, s dorskim heksastilnim hramom boga Hefesta. Hram je sagrađen od istog mramora kao i Partenon. Dužina hrama iznosi 32 metra, a visina 14 metara s trijemom od 6 i 13 stupova. Struktura hrama je inspirirana Partenonom i njegovim proporcionalnim odnosima. Posebnost ove građevine leži u kulturnoj povezanosti s antičkom vokacijom metalurga. Budući da su brojni objekti građeni „po narudžbi“, tako je bio i ovaj, koji je bio organiziran kao park, a zapravo je služio kao antička proizvodna jezgra.⁹⁴

2.5.4. Grčki teatar

Pojava prvog kazališta veže se za grčku civilizaciju. Njegova posebnost u odnosu na druge slične objekte leži u nadilaženju uske narativne i deskriptivne dimenzije i sterilne i samosažaljevajuće „vjerske“ ritualnosti predstave. Kazalište ne predstavlja sam čin gledanja,

⁹¹ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 223

⁹² Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 176

⁹³ Isto, str. 176

⁹⁴ Isto, str. 180

nego moralni, psihološki, politički, egzistencijalni i duhovni angažman gledatelja. Predstave su prikazivane i u atenskom kazalištu i bile su sastavni dio rituala ili sportskih natjecanja, koji se održavali periodično kako bi se iskazala čast nekom božanstvu, najčešće Ateni ili Dioniziju. Najznačajnija svečanost bile su Velike Dionizije. Održavale su se u mjesecu *elafebolionu*, što bi odgovaralo našem ožujku i travnju, i trajale su šest dana. Za vrijeme ove svečanosti u grad su dolazili brojni stranci. Kazališni je događaj zapravo predstavljao natjecanje između trojice prethodno odabranih dramatičara.⁹⁵

Čini se kako su u minojskim palačama-gradovima postojali prostori namijenjeni za predstave. To su bili prostori s pogledom na veliko stubište na otvorenom, pravocrtno ili u obliku slova „L“ ili „U“, na koje su sjedali gledatelji. Ipak, razvoj teatra kakav je nama poznat, počinje između 6. i 5. st. pr. Kr. Prvi su teatri najvjerojatnije bili izgrađeni od drva, a s vremenom se prešlo na drugi, dugotrajniji materijal – kamen. Jedini pravi preduvjet za izgradnju teatra je bila padina brda u koju bi se mogla umetnuti struktura, no Grci su često zbog nezadovoljavajućeg terena sami stvarali umjetnu udubinu. Kazalište je s vremenom postalo odrazom helenskog grada. U 4. st. pr. Kr. je kodificiran njegov arhitektonski oblik. Kazalište se sastojalo od: *orchestre*, kružnog ili polukružnog prostora u kojemu je bio smješten kor tijekom scenskog događanja; *skene*, prave pozornice s arhitektonskom pozadinom s trojim vratima i prostorima za umetanje lažnih perspektiva i pomičnih slika; *koilona*, koji je bio naslonjen ili urezan u padinu brežuljka, polukružna oblika i s okomito nizanim redovima za sjedenje. Koilon je mogao biti podijeljen i vodoravno na dva ili tri dijela hodnicima zvanim *diazomata*. U prvim su redovima bila počasna mjesta, s naslonima i dekorativnim elementima, neposredno uz orkestru. *Proedria* je bila namijenjena isključivo za svećenike i visoke dužnosnike. Što se tiče pristupa strukturi, on je bio moguć putem dvaju širokih hodnika, *paradoia*, smještenih između orchestre i scenske građevine. Savršena akustika jedna je od glavnih odlika grčkog kazališta, a do nje se došlo stvaranjem strukture koja je mogla što vjernije prenositi svaki zvuk sa scene do posljednjeg reda gledališta.⁹⁶

Najbolji primjer kazališta počiva u Epidauru, u slavnom svetištu Asklepija, boga zdravlja. Ova je građevina još u antici bila poznata po skladnim proporcijama, monumentalnosti i savršenoj akustici.⁹⁷ Ono je udaljeno od Atene otprilike 40 kilometara. Nagada se kako se u ovom kazalištu odvijao festival kazališnih predstava za cijelu Grčku, jer je imalo 16 000 sjedala.⁹⁸

⁹⁵ Durando, Furio, Drevna Grčka,, str. 88

⁹⁶ Isto, str. 89

⁹⁷ Isto, str. 91

⁹⁸ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 76

Grci su smatrali kako im je pri izgradnji kazališta u Epidauru pomogao i sam Zeus. Vertikalni dio kamenih klupa je bio nakošen. Što je klupa udaljenija od orchestre, to je nagib veći. Nagibi su se nastavljali dalje nevidljivim paraboličkim krivuljama, koje su stvarale nevidljiv svod, zbog čega se glas glumca mogao reflektirati čak do zadnjih redova gledališta. Teatar u Epidauru je remek-djelo odnosa arhitekture i okoliša. Do savršenosti iskorištena kosina terena, skladnost dimenzija kružnih i polukružnih klupa i okolne šume čine teatar u Epidauru jednim od najljepših u ljudskoj povijesti.⁹⁹

Jedno od najpoznatijih kazališta, Dionizijevo, se smjestilo na južnoj strani Akropole u prostor svetišta boga zaštitnika dramskih natjecanja tijekom Velikih Dionizija. Kazalište datira u 330. g. pr. Kr., ali postoje mnoge nadogradnje iz rimskih vremena.¹⁰⁰

3. Rimaska arhitektura

Od svih tada poznatih umjetnosti, Rimljanima je najviše odgovarala arhitektura. Oni su kroz arhitekturu, kroz masivne kamene konstrukcije, mogli pokazati svoje organizacijsko umijeće, ali i inženjerske sposobnosti, koje su savršeno zadovoljavale njihovu želju za isticanjem. U početku, dok još nisu imali vlastite, karakteristične, arhitektonske elemente, preuzimali su ih od Grka i Etruščana.¹⁰¹

3.1. Etruščani

Za razliku od grčkog poluotoka, Apeninski je imao jake rijeke, široke ravnice, padine bogate raslinjem, i bio je prekriven gustom šumom. Što se tiče razvedenosti obale, istočni rub Apeninskog poluotoka je jedva razveden, dok su sa zapadne strane postojali brojni zaljevi, luke, otoci itd. ali i dalje nije ni približno razveden kao Grčka s egejske strane. Daljnja razlika između Grčke i Rima su narodi. Isprva su se narodi, koji su živjeli na području Apeninskog poluotoka razlikovali porijeklom, jezikom i brojnim drugim faktorima, ali su se oni ipak nakon rimskih osvajanja ujedinili u jedan narod, što nikada nije bio slučaj s Grčkom, u kojoj je narod bio homogen, ali se nikad nije ujedinio.¹⁰²

Etruščani su na obalama Apeninskog otoka razvili kulturu s orijentalnim karakteristikama. Povjesničari smatraju kako se njihova kultura nastavlja na villanovsku kulturu, koja je na tim

⁹⁹ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 77

¹⁰⁰ Durando, Furio, Drevna Grčka, str. 180

¹⁰¹ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, 24 sata, Zagreb, 2008., str. 20

¹⁰² Friedell, Egon, Povijest grčke kulture, str. 111

područjima bila raširena od 11. do 8. st. pr. Kr. Tek u 8. st. pr. Kr. Etrušćani počinju osnivati svoje prve gradove, a tijekom 7. st. pr. Kr. se šire dijelovima Apeninskog poluotoka.¹⁰³ Najstarije etrušćanske nastambe su najvjerojatnije nalikovale pogrebnim urnama, koje su bile oblikovane poput koliba s kosim krovom i kružnim tlocrtom. Osobitost etrušćanske arhitekture su luk i hram na podiju, s pristupnim stubama postavljenima s prednje strane. Na ulasku u hram se prvo kročilo u pronaos koji je vodio do tri susjedne prostorije. Hram je bio prostran i imao je kosi krov, bez dekoracija na zabatu. Karakteristično za etrušćansku civilizaciju su bile i nekropole, koje su bile raširene po cijelom području od južne Toskane do sjevernog Lacija i čiji su grobovi imali pseudosvodove zbog čega su nalikovali tumulima.¹⁰⁴

Etrušćanski su se gradovi u početku razvijali na uzvisinama, gdje su uz hramove bile smještene kuće bogatih građana, a grad se potom širio na okolne ravnice i padine.¹⁰⁵ Kada bi Etrušćani osnivali novi grad, morali su proći kroz četiri faze. U prvoj fazi, zvanoj *auguratio*, su auguri, koji su proricali budućnost na temelju leta ptica, određivali koje je mjesto najbolje za lociranje novog grada. Nakon toga je slijedio *limitatio*. U fazi *limitatio* bi svećenik zarezao plugom brazdu na dva mjesta iste nadmorske visine, i time bi on zapravo označio veličinu budućeg grada i položaj njegovog obrambenog zida. U trećoj fazi, *orientatio*, se određivao smjer kretanja ulica unutar bedema, što je trebalo omogućiti svakoj zgradi da dobije dovoljnu količinu zraka i svjetlosti. Konačno, kada bi radovi uznapredovali, došlo bi i do posljednje faze, *consacratio*, svečanosti posvećenja. Iako je većina etrušćanskih gradova nastala na ovaj način, ipak postoje nalazišta koja svjedoče o nešto drukčijem pristupu. Nedaleko od Bologne je smješten kompleks Marzabotto, u kojem je primjenjen sustav gradnje postavom jedne ulice u smjeru izlaska i zalaska sunca, te nakon toga i druge glavne ulice, koja je okomito sjekla prvu. Širina ulica je varirala od pet do petnaest metara, a unutar ovog koordinatnog sustava su smještene i ostale, sporedne ulice.¹⁰⁶

Na temelju istraženih dijelova nalazišta može se zaključiti kako su Etrušćani gradili akropole na sjevernom dijelu. Ondje bi smjestili tri hrama, za Trojstvo – Tinia, Uni i Menrvu. U podnožju akropole je bila smještena etrušćanska inačica rimskog foruma, odakle su se pružale tri ulice u smjeru triju vrata smještenih na gradskim zidinama. Etrušćani se razlikuju od ostalih naroda koji su živjeli na tom području po tome, što su oni nastojali svoje urbane strukture organizirati tako, da budu u skladu sa stranama svijeta.¹⁰⁷

¹⁰³ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 216

¹⁰⁴ Isto, str. 217

¹⁰⁵ Skupina autora, Povijest, 4. knjiga, Rimsko Carstvo, Europapress holding, Zagreb, 2007., str. 355

¹⁰⁶ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 84

¹⁰⁷ Skupina autora, Povijest, 4. knjiga, Rimsko Carstvo, str. 355

U etruščanske kuće se ulazilo kroz ulaz, *vestibul*, u središnji prostor kuće s ognjištem. Iznad ognjišta je smještena rupa za odvod dima, a upravo po latinskoj riječi „*ater*“, crn od dima, će taj središnji dio kuće dobiti ime – *atrium*. S vremenom će ognjište biti prebačeno u drugu prostoriju, ali će središnji prostor zadržati to ime. U Rimsko doba će *atrium* postati najljepši dio kuće, u kojem će se odvijati obiteljski život.¹⁰⁸

Etruščani su nekad znali iskopavati svoje grobove u stijenama, no to nije bio tako naporan posao, budući da se radilo o stijenama poznatijima kao tuf. To je omogućilo iskopavanje grobnice i do trideset metara dubine. Grobnice su se sastojale od glavnog ulaza i središnje prostorije za okupljanje obitelji, a oko nje su bile manje komore, koje su služile kao posljednja počivališta. Etruščani su štovali: Tiniu, Uni i Menervu, koji su etruščanski ekvivalenti za grčke bogove Zeusa, Heru i Atenu. Rimljani će ih kasnije preimenovati u Jupiter, Junonu i Minervu. Budući da nema mnogo ostataka etruščanskih hramova, smatra se kako su se njihovi temelji gradili od kamena, a ostatak građevina od drveta, pa se povjesničari mogu oslanjati samo na rimskog arhitekta Vitruviusa i grčkog povjesničara Dioniza, koji su rekonstruirali izgled etruščanskih hramova. Obojica su smatrali kako su se hramovi sastojali od tri kvadratne cele, kako bi se iskazalo potrebno poštovanje trojstvu, s mnogo stupova.¹⁰⁹ Iako je dokazano da su arhitektonski element lažnog svoda poznavali narodi s područja Mezopotamije, te Grci i Egipćani pri izgradnji podzemnih grobnica, Etruščani su ipak prvi koji su luk počeli koristiti u suhozidu, kao aktivni dio izgradnje obrambenog zida. Na taj način je horizontalna sila u boku i peti luka mogla biti neutralizirana punim kontra-zidom. Upravo će etruščanska građevinska kultura biti crpilište ideja za Rimljane.¹¹⁰

3.2. Privatne kuće

Rimska se vlast znala povremeno, ali često neuspješno, umiješati u planiranje grada. Iako je Rim u Augustovo doba doživio procvat, ipak ni on nije uspio riješiti problem prenapučenosti Rima, nehigijenskih uvjeta i pretrpanosti siromašnih četvrti. Zgradama u siromašnim četvrtima često je prijetila opasnost od urušavanja ili požara, budući da su bile građene od nekvalitetnih materijala.¹¹¹ Iako je Rim u onom dobu predstavljao metropolu tadašnjeg svijeta, u njemu je ipak vladao kaos, jer nije postojao pravi urbanistički plan. To znači da su se stambene zgrade građene na iznimno malim prostorima što su ga ostavljale druge javne zgrade, tržnice i vrtovi.

¹⁰⁸ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 84

¹⁰⁹ Isto, str. 85

¹¹⁰ Isto, str. 86

¹¹¹ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, *Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000., str. 60

Četvrti nisu bile teritorijalno odvojene, a izgled grada narušavale su neudobne i neugledne zgrade koje su se bile u neposrednoj blizini veličanstvenih palača. Tek manji broj rimskih građana mogao si je priuštiti udoban život u *domusu* ili skupo unajmljenim stanovima. Plebejci su uglavnom živjeli u potkrovljima namijenjenima za plebs i robove, nerijetko i u podrumima, a prostori uz dućane u prizemlju bili su samo za najsiromašniji dio građana.¹¹²

Smještaj je uvelike ovisio o materijalnom statusu građana. Bogati Rimljani živjeli su u raskošnim vilama, s oslikanim zidovima i podovima koji su bili prekriveni mozaicima.¹¹³

Kuće bogatijih građana, *domusi*, su bile građene oko atrija do kojeg se dolazilo s ulice, kroz hodnik na čijem su se kraju bila vrata. Najčešći tip atrija u republikansko doba je bio onaj bez stupova, poznatiji pod nazivom *tuscanicum*. Iznad atrija je bio smješten krov u čijem je središtu bio otvor, *impluvium*, koji je omogućavao nakupljanje kišnice u bazenu koji je bio točno ispod njega, *comploivium*. U atriju je obično bilo i malo svetište za Lare, duhove predaka. Osim atrija, kuće su imale sobe za primanje, posao i odmor. Atrij je sa svih četiriju strana bio okružen sobama s raznim funkcijama, a s ulične strane su smještene trgovine, *tabernae*, i ostale prostorije za sluge i robove. Sa strane su bile spavaonice, *cubiculae*, kao i *alae*, prostorije postavljene u sredini ili na kraju, za koje se nagađa da su imale funkciju osvjetljavanja i dovoda zraka. Pored ulaza je bila smještena velika dvorana, *tablinum*, s nekoliko okolinih manjih prostorija, u kojima je najčešće boravio *pater familias*. *Domusi* su najčešće imali samo jedan kat, na kojemu su mogle biti sobe poput blagavaonice, *cenaculum*. Zahvaljujući grčkom utjecaju, u rimskim se kućama od malog vrta, *hortusa*, razvio *peristil*, veliki vrt okružen trijemom, na koji su gledale gotovo sve veće prostorije. U rimskim se kućama počinju javljati i prostorije s novim funkcijama, kao što je *exedra*, odnosno velika dnevna soba i brojne druge.¹¹⁴ U svakoj vili je postojao veliki javni prostor, u kojem je ipak bilo moguće osigurati privatnost brojnim pregradama. U carsko doba počinje se uvoditi centralno grijanje i staklo koje je tada počelo služiti kao zamjena za drvene zaklopce na prozorima. Većina stanovnika je živjela u prenapučenim i nehigijenskim zgradama za iznajmljivanje. Budući da su te zgrade imale pet, neke čak i šest katova, August se odlučio ograničiti njihovu visinu zbog stalne opasnosti od izbijanja požara.¹¹⁵

Prema popisu gradskih četvrti iz 4. st. pr. Kr., u Rimu je postojalo otprilike 50 000 zgrada, a od toga su samo 2 000 bile *domusi*. Taj popis govori u prilog tome, kako su se u Rimu uglavnom

¹¹² Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 61

¹¹³ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 58

¹¹⁴ Skupina autora, Povijest 5, Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek, Europapress holding, Zagreb, 2007., str. 262

¹¹⁵ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 59

gradile *insuale*. Za razliku od patricijskih kuća, *domusa*, pučke su kuće imale velike prozore koji su gledali na ulicu, a kuće bogatijih pučana imale su balkone, terase i lože.¹¹⁶ Rimski stambena zgrada sastojala se od četiriju krila, smještenih oko središnjeg četverokutnog dvorišta.¹¹⁷ *Insulae* su bile velike zidanice s pregradnim zidovima od opeke. Najbolji stanovi su bili uz unutrašnje dvorište, dok su se u prizemlju najčešće smješteni dućani, *tabernae*, a iznad njih, na katovima, stambene prostorije za građane slabijeg imovinskog statusa. Zbog prenapučenosti Rima i stalne potrebe za izgradnjom novih stambenih prostora, visina *insula* je znala dosezati 30 metara. Stanarine su diljem Carstva bile visoke, no u Rimu je građanin morao platiti čak četiri puta višu cijenu. Vlasti su često najsiromašnije građane zbog njihove nemogućnosti plaćanja oslobađali od plaćanja stanarine. A uobičajena praksa je bila da su i sami podstanari znali davati svoje prostore u podnajam, kako bi si osigurali sredstva.¹¹⁸ Najlošiji stanovi su bili na najvišim katovima, u kojima nisu bili osigurani osnovni uvjeti za udoban život. Zbog neočuvanosti zgrada ne može se sa sigurnošću reći, jesu li najviši katovi imali vodoopskrbu ili ne.¹¹⁹

U prizemlju *insulae* su bile smještene trgovine i skladišta, podijeljeni u dvije razine. U donjoj su se razini nalazile *tabernae*, a na gornjoj je obično bio stan u kojem je živio vlasnik *tabernae* zajedno sa svojom obitelji. Do viših katova dolazilo se uskim, kamenim stubama. Na tim su se katovima bili skućeni stanovi, *cenaculae*, koji se nisu odlikovali dobrim higijenskim uvjetima. Najveća opasnost insulama nije prijetila od zdravstvenih i higijenskih uvjeta, nego od urušavanja zbog neproporcionalnosti temelja i visine zgrade kao i od nekvalitetnih materijala koji su se koristili pri njihovoj izgradnji. Podjednaka opasnost je prijetila i od požara, budući da je drvo bilo jedno od osnovnih građevnih materijala. Koliko su požari bili česti, govori i činjenica da je August dao osnovati odred vatrogasaca čija je zadaća bila sprječavanje širenja požara.¹²⁰

Neron je nakon izbijanja požara 64.g., koji je uništio tri augustovske četvrti i ošteti brojne druge, donio propis kojim se zabranjuje bespravna i provizorna gradnja. Nakon toga se počinje kontrolirati visina privatnih zgrada, grade se trijemovi, zabranjuje se izgradnja drvenih svodova te se uvodi pravilo koje kaže kako između zgrada mora postojati određeni razmak.¹²¹ Prozori u insulama nisu bili napravljeni od stakla ili ploče liskuna kao što je to bio slučaj u domusima.

¹¹⁶ Skupina autora, Povijest 5, Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek, str. 265

¹¹⁷ Lisičar, Petar, Grci i Rimljani,, str. 404

¹¹⁸ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 64

¹¹⁹ Isto, str. 65

¹²⁰ Skupina autora, Povijest 5, Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek, str. 265

¹²¹ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 61

Veliki nedostatak u odnosu na domuse je bio i nedostatak kupaonica i nužnika, kao i pitke vode koja zbog velike visine nije mogla cjevovodom dopirati do najviših katova.¹²²

U ruralnim područjima razlikuju se dvije vrste nastambi, *villa urbana* i *villa rustica*. Ako je zemljoposjednik bio dovoljno bogat, živio je u *villa urbana*, dok je njegova posluga živjela u *villa rustica*. U slučaju da je njegovo bogatstvo ipak bilo ograničeno, onda je zemljoposjednik živio zajedno sa poslugom u *villa rustica*. Najbogatiji građani Rimskog carstva gradili su velika i luksuzna zdanja, okružena velikim parkovima.¹²³ *Villae urbanae* nisu imale atrij, nego se izravno ulazilo u peristil. Sobe su bile raspoređene po paviljonima koji su bili međusobno povezani *portikama*, hodnicima sa stupovima, uvijek okruženi lijepo uređenim parkovima s kipovima i fontanama. U vilama su postojale brojne prostorije koje se nisu često koristile kao što su blagavaonice različitih dimenzija, namijenjene za korištenje tijekom različitih godišnjih doba, zatim sobe za odmor tijekom dana, biblioteke, prostorije s kipovima itd. Ladanjske kuće, odnosno *villae rusticae*, razvile su se tek potkraj 1. st. pr. Kr., a njihova je uloga bila isključivo praktična.¹²⁴ U vilama su živjele bogate seoske obitelji, a okruživale su ih prostori za životinje, spremišta za proizvode. Vile su imale dva dvorišta, i u svakom je dvorištu postojao po jedan bazen, *piscina*. Iz unutarnjeg se dvorišta ulazilo u razne prostorije u kojima je obitavala obitelj. Pored kuhinje, u kojoj su se najčešće nalazili robovi, bile su staje za goveda i konje, kokošinjac. Na lijevoj strani dvorišta je najčešće bio hodnik, koji je povezivao dvorište s vinskim podrumom, prostorijama s prešama za masline, žitnice, za skladištenje voća i alata.¹²⁵

Jedna od najveličanstvenijih vila u Rimskom Carstvu je bila Hadrijanova. Vilu je dao sagraditi car Hadrijan, u Tivoliju, koji počiva istočno od Rima te je pod rimskim utjecajem bio još od 5. st. pr. Kr. Tivoli i Rim nisu bili u prijateljskim odnosima, pa je grad tek po završetku savezničkog rata postao municipij i dobio rimsko građansko pravo. U vrijeme kada je Rimom vladao August, Tivoli je postao omiljeno izletište bogatih Rimljana. Gotovo jedno stoljeće nakon Augustove vladavine, ondje će car Hadrijan izgraditi veličanstvenu vilu. Vila se smjestila na Tiburtinskim brežuljcima jugozapadno od grada. Taj se kompleks pružao na površini od 120 hektara. Zdanje je smješteno na mjestu gdje je nekoć bila vila iz doba Republike.¹²⁶ Hadrijan je kao veliki štovatelj helenizma odlučio sagraditi vilu prema stranim uzorima. On je, putujući Carstvom, vidio brojne spomenike koji su ga se dojmili, zbog čega će i njegova vila postati

¹²² Skupina autora, Povijest 5, Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek, str. 265

¹²³ Isto, str. 266

¹²⁴ Isto, str. 267

¹²⁵ Isto, str. 268

¹²⁶ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 156

skupom brojnih i raznovrsnih arhitektonskih oblika. Tijekom arheoloških iskapanja su ondje pronađene brojne skulpture, uključujući i karijatide, ali i druge skulpture koje su nastale po uzoru na Fidijina i Polikletova remek-djela. Nagađa se kako je kompleks nastao u razdoblju od 118. do 133.g. U početku, gradnja je bila ograničena samo na proširivanje i rekonstrukciju već postojećih objekata, kojima su dodane terme, vježbaonica, dvorana za službene gozbe. Ispod ovog golemog kompleksa se nalazio sustav podzemnih hodnika, namijenjenih za posluhu. Glavni ulaz u vilu je bio smješten na sjevernoj strani, a do njega je vodila *Via Tiburtina*. Uz tu je cestu smještena *Hospitalia*, zgrada u kojoj su noćili pretorijanci. U blizini *Hospitalie* su se postojale dvije ljetne blagovaonice, za koje se krivo pretpostavljalo da su knjižnice. Kružni potporni zid, unutar kojeg je bio ulazni trijem koji je vodio do ulaznih vrata, *portik*, odvaja *Teatro Marritimo* od ostatka vile. U sredini je bio mali otočić okružen kanalom, a do njega se dolazila preko dvaju malih mostova. Na tom se otočiću smjestila mala vila za odmor.¹²⁷ Smatra se kako je nastala prema uzoru na Augustovu palaču na Palatinu. U neposrednoj blizini *Teatra Marritima* je počivao dio vile sa: „Dvorištem knjižnica“, palačom, *nimfejom*, atrijem s dorskim stupovima. Na sjevernoj strani trga bio je vestibul osmerokutnog tlocrta, čiji je krov primjer segmentne kupole. Na južnoj strani se smjestio veliki polukružni nimfej za kojeg se nagađa kako je predstavljao ljetni *triclinium*. *Poikile* je bio prostran trg okružen sa svih strana trijemovima, koji su pritom oblikovali *xystus*, mjesto za šetnje i učene razgovore. Na istočnoj strani kompleksa je postojao još jedan sklop zgrada sa stadionom i ljetnim *cenatiom*, blagovaonicom za službene gozbe. U blizini su bile velike i male terme te vestibul i Kanop. Oni su se bili u dugoj, uskoj dolini, sastojeći se od kanala, koji na jednoj strani završavaju kružnim završetkom obrubljenim kolonadom. Dolinu je zatvarao *serapej*, velika polukružna apsida, iznad koje se uzdizala polukupola s izmjeničnim ravnim i konkavnim segmentima.¹²⁸

¹²⁷ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 159

¹²⁸ Isto, str. 161

3.3. Forum Romanum

Kada bi se Rimljani odlučili osnovati novi grad, uvijek su pratili zadani uzorak. Naime, svaki rimski grad je počivao na mrežnom planu te je bio opasan obrambenim zidinama na kojima su bila raspoređena gradska vrata sa stražom.¹²⁹ Rimski ekvivalent grčkoj agori je bio forum. Forum je označavao trg, najčešće pravokutnog oblika, na kojem su bili smješteni najvažniji javni i sakralni objekti.¹³⁰ Obično su u blizini foruma smješteni javna kupališta, amfiteatri, kazališta.¹³¹ Zahvaljujući toj infrastrukturi, rimski su gradovi postali središtima romanizacije koja se polako širila i na neurbanizirana područja.¹³² Karakteristika svakog rimskog grada, bez obzira na njegovu veličinu, bio je forum. Forum je predstavljao mjesto na kojemu su se okupljali građani kako bi se družili, trgovali ili sklapali poslove. Što se tiče samog Rima, on je dobio nekoliko trgova, jer je gotovo svaki vladar htio ostaviti svoj trag u Vječnom gradu.¹³³ U doba kraljeva je isušena velika močvarna dolina između rimskih brežuljaka *Palatinuma*, *Caeliusa*, *Esquilinuma* i *Capitoliuma*. Na tom se području smjestila rimska tržnica koja će se kasnije razviti u *Forum Romanum* i glavni gradski trg.¹³⁴ Najstariji i najpoznatiji forum bio je *Forum Romanum*. U kasnom 6. st. pr. Kr. postavljen je temelj formalnog trga, koji će s vremenom dobivati sve više spomenika i građevina.¹³⁵

Forumi, koje su pogotovo u Rimu, tijekom stoljeća gradili razni carevi, predstavljali su žile kucavice grada. Julije Cezar se prije bitke kod Farsala 48. g. pr. Kr. zakleo da će u slučaju pobjede podignuti hram Veneri Genetriks. Kako je forum već tada imao urbanistička obilježja, ondje nije bilo mjesta za izgradnju novih objekata, pa je Julije Cezar morao po vrlo visokoj cijeni otkupiti zemljište, smješteno uz sjevernu stranu foruma, kako bi na njemu mogao izgraditi obećani hram. Na *Forum Romanum* su počivale dvorane Senata, hramovi Saturna, Kastora i Poluksa. Na forumu su bile smještene i dvije bazilike, bazilika Emilija, koja je izgrađena 179. g. pr. Kr., izgorjela u požaru, a potom ju je August dao obnoviti i bazilika Julija, koju je 55. g. pr. Kr. podigao Julije Cezar. U Cezarovo doba počinje veliko graditeljsko doba u Rimskom Carstvu. Naime, Cezar nije dao izgraditi samo Venerin hram, nego je sagradio i vlastiti forum.¹³⁶ Naslijedio ga je Oktavijan August, koji je također dao sagraditi vlastiti forum i hram Marsa Ultora. Posljednji izgrađeni forum, Trajanov forum, ujedno je i najveličanstveniji u

¹²⁹ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 76

¹³⁰ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 224

¹³¹ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 76

¹³² Isto, str. 77

¹³³ Isto, str. 28

¹³⁴ Lisičar, Petar, Grci i Rimljani, str. 401

¹³⁵ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 28

¹³⁶ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 224

Rimu. Za njegovu je izgradnju zaslužan Apolodor iz Damaska, tvorac Trajanovih tržnica. Apolodor je zamislio forum kao trg duži više od stotinu metara, na čijem se kraju smjestila bazilika Ulpija, na koju su se nadovezali dvostruki trijemovi na sjevernoj i južnoj strani. Osim bazilike, na trgu su se bile i dvije biblioteke te Trajanov stup. Kompleks je zatvarao Trajanov hram koji će se kasnije postati Maksencijeva i Konstantinova bazilika.¹³⁷

3.4. Monumentalne građevine u Rimskom Carstvu

3.4.1. Tehnike gradnje

Izgradnja kiklopskih zidina nije bila karakteristična samo za grčko područje. Naime, najviše zidina mikenskog tipa je očuvano u Italiji, točnije u Toskani. Razlikuju se dvije vrste kiklopskih zidina – suhozid, primitivni zidovi sazidani od amorfnih blokova, bez maltera i zidovi sazidani od poligonalnih komada s ispunjenim međuprostorom. Jedan dio kiklopskih zidina se sastoji od pravilno isklesanog kamena, kako bi mu se omogućilo priljubljivanje uz drugi blok, ali ima i zidina koje se sastoje od četvrtasto, paralelno poredanih blokova.¹³⁸

Arhitektonska se praksa do pojave Rimljana zasnivala isključivo na korištenju drveta ili kamena, koristeći ih pri oblikovanju stupova i nosivih greda. Unatoč tome što su dugo vremena koristili ta dva materijala, graditelji su i dalje bili u strahu od pucanja grede, pa su zbog toga gusto raspoređivali stupove kako bi spriječili urušavanje. Rimljani su od Etruščana preuzeli element luka, čije su principe shvatili i nastavili koristiti. Luk se ne može koristiti kao samostalni arhitektonski element jer bi ga horizontalna sila u boku i peti uništila. Problem pri izgradnji luka predstavljala je drvena oplata, koja je morala nositi cijelo opterećenje sve dok se ne bi umetnuo tjemeni zaglavni kamen, nakon čega se oplata demontirala. Promjer nekih lukova je znao iznositi čak 16 m, što ni u današnje vrijeme ne bi bilo jednostavno napraviti.¹³⁹ Bačvaste svodove Rimljani su gradili tako da su redali lukove u istom smjeru. A njihov je raspon iznosio do 20 metara.

Najveće dostignuće rimske arhitekture jesu križni svodovi. Oni su se, naime, dobivali križanjem dvaju bačvastih svodova pod kutom od 90°. Rotiranjem polukružnog luka za 360° je omogućeno stvaranje kupola. Pri izgradnji Panteona je izvedena kupola promjera 43,6 metara,

¹³⁷ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 225

¹³⁸ Lisičar, Petar, Grci i Rimljani, str. 406

¹³⁹ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 99

koja i danas svojom veličinom ostavlja bez daha.¹⁴⁰ Izgradnja svodova i kupola ne bi bila moguća bez jedne od najvažnijih rimskih tehnoloških inovacija, *cementuma*. Nagađa se kako su Rimljani najvjerojatnije u 4. st. pr. Kr. primijetili kako se vulkanski prah u dodiru s vodom brzo stegne i pritom nastaje nevjerojatno čvrsta masa.¹⁴¹ Rimljani su najkvalitetniji beton izrađivali od mješavine vapna, vode i posebne vrste zemlje, *pozzolane*, koja je dobila ime po glavnim nalazištima kod mjesta Pozzuoli. Ta zemlja je zapravo bila smjesa gline i vulkanskog pepela, koja bi, kada bi se pomiješala s nekim zdrobljenim materijalom, postala iznimno čvrsta.¹⁴²

Otkrićem betona otvorene su beskrajne mogućnosti u projektiranju i izgradnji objekata koji bi mogli dostojno dočarati veličinu Rima. Postupak gradnje uz pomoć betona je podrazumijevao korištenje drvenih oplata ili tankih zidova od opeke između kojih se ulijevala masa betona koja bi se stezanjem formirala u kompaktnu konstrukciju nevjerojatne nosivosti. Otkriće betona označilo je prekretnicu u ljudskoj civilizaciji jer su se do tada velike građevine gradile od velikih kamenih blokova, a sada je to bilo moguće samo uz pomoć oplata i sitnog materijala, čije je transport bio puno jednostavniji.¹⁴³

Popularna tehnika zidanja u 6. st. pr. Kr. u Rimu je bio *opus quadratum*, o čemu svjedoče i brojni spomenici iz tog razdoblja. U 2. st. pr. Kr. Rimljani počinju češće graditi u tehnici *opus caementicum*. *Opus caementicum* podrazumijeva nabijanje lomljenog materijala, najčešće kamena, u smjesu pijeska i vapna. Na taj se način dobivala iznimno kompaktna masa, koja je s vanjske strane bila ukrašavana raznim oblogama. U rimskoj je arhitekturi ipak prevladala tehnika *opus latericium*, odnosno zidanje ili oblaganje opekama. Tako se od 1. st. pr. Kr. sve češće upotrebljava opeka, koja je bila najpodobniji materijal za izgradnju lukova, svodova i drugih arhitektonskih elemenata.¹⁴⁴

Kombinacija betona i luka je omogućila gradnju potpornih zidova, koji su se najčešće koristili u ranom carskom dobu, pri izgradnji brojnih javnih građevina. Jedna od najkarakterističnijih građevina tog doba bila je bazilika, koja je najčešće bila izduženog tlocrta s polukružnom apsidom na kraju dužeg dijela i s dvostrukim redom stupova, koji su imali ulogu razdvajanja glavnog, od dva bočna broda. Bazilike su u doba Rima služile dijelom kao sudnice, dijelom kao gradske upravne zgrade.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 100

¹⁴¹ Isto, str. 101

¹⁴² Allan, Tony, *Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost*, str. 22

¹⁴³ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 101

¹⁴⁴ Lisičar, Petar, *Grci i Rimljani*, 406

¹⁴⁵ Allan, Tony, *Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost*, str. 22

3.4.2. Sakralne građevine

Hramovi su bili glavna središta državne religije, no nisu bila i jedina.¹⁴⁶ Hramovi u Rimu nisu funkcionirali na isti način kako to danas čine crkve, sinagoge, džamije. Hramovi su zapravo predstavljali simbolične domove bogova, te su se u njima rijetko odvijale ceremonije. Svaki je hram bio posvećen jednom ili više bogova, koji su bili prikazani u obliku kipova, o kojima su se brinuli svećenici. Hramovi iz ranog doba su bili obične građevine, sagrađene prema etrušćanskim uzorima. Najčešće su sagrađeni na uzvišenjima i obično su imale stepenice s prednje strane. U unutrašnjem dijelu je postojala dugačka prostorija sa stupovima, koji su vodili ravno prema kipu boga ili božice, kojemu je hram bio posvećen. No, hramovi nisu imali samo religijsku ulogu, nego su često služili i kao muzeji za umjetnička djela, prostori za važne javne poslove, a nekada i kao državne riznice.¹⁴⁷

Rimski Panteon slovi kao jedno od najvažnijih spomenika rimske arhitekture. Njegovu je izgradnju naložio Marko Vispanije Agripa, a posvećen je 27. g. pr. Kr. u čast sedam planetarnih božanstava. Za vrijeme izbijanja požara, 80. g., je pretrpio određenu štetu, no car Domicijan ga je dao obnoviti. Nakon što je izbio još jedan požar, njegovu je potpunu obnovu naložio Hadrijan. Smatra se kako je car Hadrijan osim Panteona projektirao vlastitu *vilu* i mauzolej poznatiji kao „Anđeoska tvrđava“. Početkom drugog stoljeća, car Hadrijan je naložio gradnju svetišta, koje bi bilo namijenjeno svim bogovima.¹⁴⁸ Povjesničarima je do danas arhitekt Panteona ostao nepoznat. Panteon nije bio građevina za sebe, nego je predstavljao dio Agripinih termi. On se ponajviše odlikuje svojom kupolom, čiji raspon od 43,6 metara i danas djeluje veličanstveno. Hadrijan je izgradnju prepustio graditeljima koji su bez statičkih proračuna, mehanike, matematike i drugih tehničkih znanosti uspjeli sagrađiti najmonumentalniji objekt starog vijeka. Zahvaljujući inteligentnom smanjenju težine mase izvedbom primarnih i sekundarnih nosača, čime se dobio kasetirani strop, njegova je težina prepolovljena, a veliko smanjenje težine je postignuto i ostavljanjem devet metara širokog otvora na vrhu kupole tzv. *oculusa*.¹⁴⁹ Taj otvor simbolizira sunce i osvjetljava cijelu građevinu.¹⁵⁰ Kupola je izgrađena od betona, a debljina baze iznosi više od šest metara. Unutrašnji dio kupole je uređen sa sedam velikih niša, od toga su četiri pravokutnog, a tri polukružnog tlocrta, i izmjenjuju se s osam manjih niša s trokutnim ili polukružnim zabatima. Smatra se kako su u nišama bili kipovi

¹⁴⁶ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 126

¹⁴⁷ Isto, str. 127

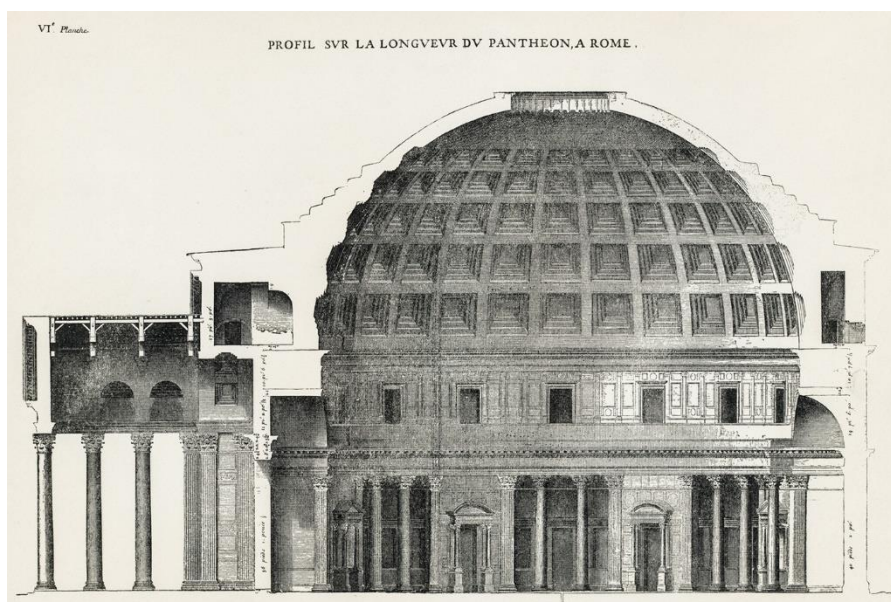
¹⁴⁸ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 107

¹⁴⁹ Isto, str. 107

¹⁵⁰ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 233

bogova, a oni su bili međusobno odijeljeni pilonima širine 6,2 metra, pomoću kojih se težina kupole ravnomjerno raspoređivala.¹⁵¹ Prostori smješteni iza cilindričnog dijela su u kršćansko doba pretvoreni u sakristiju i kapelu. Ono što je omogućilo kupoli da opstane unatoč zubu vremena jesu slijepi potporni lukovi smješteni uzduž dviju razina. To je omogućilo prijenos tereta kupole koja se stanjuje prema središtu i koja je prema vrhu izrađena od vrlo laganog vulkanskog kamena. Visina unutarnje dvorane, od poda do najvišeg dijela kupole također iznosi 43 metra, što je čini identičnom promjeru.¹⁵²

Vjeruje se kako su niše, koje okružuju unutrašnji zid objekta nekoć bile ukrašene s kipovima Jupitera, Merkura, Marsa, Venere itd.¹⁵³ Opasna horizontalna sila u boku je neutralizirana sekundarnim, horizontalnim rebrima. Panteon je pokriven tankim olovnim limom, a unutarnje su kasete bile ukrašene brončanim reljefima.¹⁵⁴ Polazeći od temelja pa prema samom vrhu kupole su se koristili sve lakši materijali, kako ne bi došlo do pucanja, a u konačnici i do urušavanja strukture. Konstruirajući Panteon, graditelji su se koristili čak sa šest različitih vrsta betona. Temelji su napravljeni od mješavine otpadaka travertina, dok su zidne plohe, od temelja do prvog vijenca, načinjene od mješavine tufa i travertina. Nakon toga slijedi sloj od tufa i opeke i koji se pruža sve do donjeg pojasa kupole. Prvi pojas kupole napravljen je od mješavine s komadićima opeke, dok je sljedeći nastao od mješavine tufa i komadića opeke. Tjeme kupole čini mješavina tufa i plovučca.¹⁵⁵



Slika 3. Presjek Panteona

¹⁵¹ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 126

¹⁵² Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 233

¹⁵³ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 116

¹⁵⁴ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 107

¹⁵⁵ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 127

Na kraju srednje lađe smjestio se veliki portal kroz koji se ulazilo u veliki hram.¹⁵⁶ Širina trijema iznosi 33 metra, na čijem se kraju nalazi šesnaest korintskih stupova od monolitnog granita ružičaste i sive boje, a njihova visina prelazi dvanaest metara. Stupovi su raspoređeni po osam na pročelju, tako da formiraju dva broda.¹⁵⁷

Među najznačajnijim spomenicima sakralne arhitekture je *Ara Pacis Augustae* ili Žrtvenik mira. To je spomenik iznimne povijesne vrijednosti, a rekonstruiran je 1930. g. od fragmenata. Žrtvenik je 13. g. pr. Kr. naručio Senat u znak zahvalnosti Augustu, koji je nakon pobjede u Španjolskoj i Galiji cijelom Carstvu donio mir. Žrtvenik se sastojao od pravokutne mramorne ograde, položene na podiju, s dvojima vratima do kojih se dolazilo stubama. U unutrašnjem dijelu, na vrhu triju stuba, je bio bogato ukrašeni žrtvenik. Unutrašnji zidovi su ukrašeni vijencima s pliticama, dok su izvana podijeljeni u dva pojasa. Na reljefima vanjskih zidova se nalaze brojni likovi, među kojima i sam August u pratnji svećenika, magistrata i ostalih visokih dužnosnika.¹⁵⁸

3.5. Profana arhitektura u gradu Rimu

3.5.1. Rimski vladari i njihova ostavština

Iako je Tarkvinije Oholi ostavio trag na urbanoj slici Rima, veći je ipak ostavio Servije Tulije. Za vrijeme njegove vladavine grad je podijeljen na četiri administrativna okruga i izgrađena je tiberska luka uz *Forum Boarium*, zahvaljujući kojoj je došlo do razvoja trgovine. Nagađa se kako je Servije Tulije zaslužan i za izgradnju hramova božica Fortuna i Mater Matuta, kao i Dijanina hrama na *Aventinumu*. Servije Tulije je, nakon što je proširio gradsko područje na brežuljaka *Quirinalis*, *Viminalis* i predio *Esquilinuma*, naložio izgradnju prvih većih zidina oko Rima. Smatra se kako su te zidine bile poput etruščanskih, čiji se ostatci i danas nalaze na području Toskane.¹⁵⁹ U razdoblju Republike se dovršavaju radovi na brojnim zdanjima, ali niču i nova kao hram Jupitera Kapitolijskog, hramovi Saturna, Kastora i Poluksa, hram Cerere i drugi. Početkom 5. st. pr. Kr. se građevinski radovi usporavaju, čak se može reći da se i zaustavljaju, zbog stalnih ratova koje su Rimljani vodili protiv Etruščana, Latina i Volščana. Nakon što su Gali 390. g. pr. Kr. porazili Rimljane na rijeci Aliji, ušli su u Rim i opustošili ga. Iako je grad ubrzo potom i obnovljen, izvori navode kako nije postojao određeni plan kako će se obnova provesti. To je razdoblje u kojemu Vječni grad u usporedbi sa svojim kolonijama

¹⁵⁶ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 126

¹⁵⁷ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 232

¹⁵⁸ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 133

¹⁵⁹ Lisičar, Petar, Grci i Rimljani, str. 400

djeluje kaotično i neorganizirano. Nakon konačne pobjede nad Kartagom i uklanjanjem potencijalnih prijetnji, Rimljani su se konačno mogli posvetiti graditeljstvu koje će u narednom vremenu doživjeti pravi procvat.¹⁶⁰ Trgovačke zgrade smještene na Tiberu su preuređene, a nove zgrade su uključivale *Emporium*, Emilijevski trijem, a izgrađena su i prva zidana skladišta hrane, *horrea*. U razdoblju od 180. do 174. g. pr. Kr. na inicijativu Porcija Katona, Emilija Lepida i Sepronija Grakha niču dvije bazilike po uzoru na helenistički model, u kojima će biti moguće sklapanje poslova, vođenje sudskih rasprava, ali i ostale javne djelatnosti.¹⁶¹

Zbog intenzivnih ratovanja sa susjedima u 5. st. pr. Kr., uljepšavanje grada je palo u drugi plan. Nakon što su Gali početkom 4. st. pr. Kr. opustošili Rim, Rimljani su se morali upustiti u obnovu grada. Obnova je tekla vrlo brzo i bez plana, zbog čega je Rim toga doba izgledao prilično bijedno jer je posjedovao samo najpotrebnije zgrade koje su osiguravale funkcioniranje. U ovom razdoblju je sagrađena i Apijeve ceste, poznatija kao „*Via Appia*“ te prvi gradski vodovod. Bolja vremena za gradsku infrastrukturu i, općenito, arhitekturu nastupaju početkom 3. st. pr. Kr., nakon rimskih osvajanja Italije, koje im je osiguralo dovoljna materijalna sredstva za izgradnju prvih velikih monumentalnih građevina.¹⁶²

Helenistička je civilizacija snažno utjecala na Rim i njegove stanovnike. Zahvaljujući utjecaju izvana, Rimljani su počeli popločavati i uljepšavati svoj grad. Osvojivši velika područja na istoku pred kraj 2. st. pr. Kr., Rimljani su dodatno ojačali svoje već postojeće veze s helenističkim gradovima. Zahvaljujući bogatstvu, ambicijama i naobrazbi, moćni državnici kao što su: Sula, Pompej, Julije Cezar i August Oktavijan, uspjeli su u 1. st. pr. Kr. preobraziti lice Rima. Najuspješniji je u tome bio August, koji se ponosio time što je Rim koji je bio od opeke učinio mramornim.¹⁶³ U Augustovom natpisu, *Res gestae*, se navodi kako je upravo on zaslužan za restauraciju preko osamdeset starih hramova, dovršio je dvadeset Cezarovih zgrada i Cezarov forum, te je dao izgraditi svoj forum i dvor na *Palatinum*, *Domus Augustae*.¹⁶⁴ Rim počinje poprimati svoj monumentalni izgled u drugoj polovini 2. st. pr. Kr., kada arhitektura doživljava promjenu uvođenjem kolonada, arhitrava i polukatova, te uvođenjem niša i galerija koje vizualno osvjetljuju prostor. Prestaje se s izvođenjem ravnih stropova umjesto kojih se uvode lukovi, koji se u nekim slučajevima, kao na primjeru slavoluka, mogu koristiti samostalno. Karakteristično za ovo doba postaje nastanjivanje grčkih kipara u Rimu, kako bi

¹⁶⁰ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 104

¹⁶¹ Isto, str. 104

¹⁶² Lisičar, Petar, Grci i Rimljani, str. 401

¹⁶³ Isto, str. 401

¹⁶⁴ Isto, str. 403

ondje mogli raditi kipove po narudžbi, koji će potom krasiti privatne i javne građevine.¹⁶⁵ Jedan od najpoznatijih slavluka je Konstantinov slavluk iz 315.g., podignut u čast careve pobjede nad Maksencijem na Milvijskom mostu. Slavluk se odlikuje trima lukovima čija visina iznosi 25 metara. Većina prikazanih dekoracija na slavluku zapravo potječe sa zgrada iz doba Trajana, Hadrijana i Marka Aurelija.¹⁶⁶

Vladari su uvijek rado osiguravali sredstva za izgradnju. Nigdje na svijetu nisu postojale toliko veličanstvene građevine kao u Rimu. Najveće konstrukcije činili su kompleksi javnih kupališta. Razvoj grada je u korak pratila i sofisticirana infrastruktura, posebno sustav za opskrbu vodom. Novi val izgradnje koji je zahvatio Rim dogodio se nakon što je Konstantin preobratio na kršćanstvo. Naime, počinju se graditi brojne crkve koje će i u srednjem vijeku Rimu osigurati titulu prijestolnice kršćanstva.¹⁶⁷

Iako je Cezarova vladavina bila razmjerno kratkog vijeka, on je ipak uspio za sobom ostaviti arhitektonsku ostavštinu i to u obliku foruma po uzoru na helenistički model, na kojemu je počivao hram Venere Roditeljice, zaštitnice roda Julijevaca. Osim foruma i hrama, sagradio je i Julijevsku baziliku koja je smijenila Sepronijevsku, a dovršenje zidanog kazališta nije doživio. Izgradnju tog kazališta dovršava August. Iako je Cezar ostavio urbanistički plan grada Rima, August ga nikada nije proveo jer ga je smatrao preskupim i preradikalnim. Umjesto toga se August koncentrirao na obnovu i rekonstrukciju. Među prvim potezima koje je August povukao bilo je ukidanje četiriju, i podjela grada na čak 14 okruga. Osam okruga se smjestilo unutar gradskih zidina, dok je preostalih šest bilo smješteno izvan bedema grada. Za njegove vladavine je postojalo ukupno 263 gradskih četvrti, a svaka četvrt je imala svog zaštitnika, čiji je kip najčešće bio postavljen na glavnim raskrižjima.¹⁶⁸

3.5.2. Akvedukti

U antici je problem vodoopskrbe gradskih naselja bio vrlo izražen, jer u to vrijeme nisu postojali umjetni pokretački mehanizmi, nego se sve obavljalo ručno ili uz pomoć životinja. Rimljani su došli do spoznaje kako voda posjeduje svoju snagu, te mogu kontrolirati pritisak uz stalno održavanje tlaka. Rimska je civilizacija prva koja je odlučila kako voda neće teći u razini tla, nego da će je podići na znatnu visinu u odnosu na tlo. Tako je voda mogla protjecati mostovima

¹⁶⁵ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 116

¹⁶⁶ Isto, str. 117

¹⁶⁷ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 26

¹⁶⁸ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 120

s lukovima koji su se izdizali na nekoliko katova, ovisno o potrebama. Prednosti akvedukta su lagani protok vode na raznim tipovima i konfiguracijama terena, održavanje čistoće vode i stalnog pritiska i izbjegavanje oštećenja kanala.¹⁶⁹ Upravo je akvedukt jedan od najvećih rimskih doprinosa u arhitekturi i gradskoj infrastrukturi. Budući da su samo najbogatiji Rimljani mogli priuštiti tekuću vodu u svojim domovima, ostatak stanovništva ovisio je o obližnjim fontanama ili vodonošama. Novi sustav vodoopskrbe je uvelike olakšao ljudsku svakodnevicu. Rimljani su često kombinirali izgradnju akvedukta i viadukta, a najljepši primjer te kombinacije je Pont du Gard, koji je i danas u funkciji, no voda više ne teče gornjim kanalom nego kasnije postavljenim cjevovodom.¹⁷⁰ Jedan od najpoznatijih i najbolje očuvanih akvedukata je spomenuti Pont du Gard, u Francuskoj, koji je nastao oko 19. g. pr. Kr. Taj je akvedukt istovremeno služio za dopremanje vode, ali i kao most preko rijeke Gard do Nimesa. Akvedukt je sagrađen samo od kamenih blokova, bez korištenja morta, a njegova je ukupna duljina iznosila 50 kilometara. Što se tiče vodoopskrbe Rima, do kasnog carskog doba postojalo je jedanaest akvedukta, koji su svaki dan dopremali na milijune litara vode u grad.¹⁷¹ Najpoznatiji akvedukti na području Rimskog Carstva su Neronov akvedukt, koji je služio za izravno dovođenje vode u carsku palaču, već spomenuti Pont-du Gard u Provansi, s tri reda lukova, i akvedukt u Sevilli, s dva reda lukova.¹⁷²



Slika 4. Akvedukt Pont du Gard, Provansa, Francuska

¹⁶⁹ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 226

¹⁷⁰ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 115

¹⁷¹ Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, str. 62

¹⁷² Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 227

Piloni, snažni četverokutni potpornji, prvog kamenog mosta preko Tibera su postavljeni još za vrijeme Emilija,¹⁷³ a oni su nekoliko godina kasnije međusobno povezani lukovima. Taj model potpornih lukova će se kasnije ustaliti pri izgradnji akvedukata.¹⁷⁴ Na taj je način voda mogla prijeći velike udaljenosti. Dopremljena voda se usmjeravala u bazene za pročišćavanje, potom i u spremnike za distribuciju, *castellume*, a zatim se puštala u cjevovode, *calices*, koji su je dovodili do fontana, akumulacijskih bazena, termi itd.¹⁷⁵

3.5.3. Kolektivni objekti – terme, teatri, cirkusi i amfiteatri

Zbog ljudske potrebe za druženjem i udruživanjem su se počeli graditi veliki objekti koji su mogli primiti veliku masu ljudi. Među tim objektima su sportski stadioni, kazališta, terme, medicinske ustanove, knjižnice i mnoge druge. Stadion – u Rimu se, po uzoru na grčki hipodrom, razvio cirkus. Ta je građevina bila u obliku slova U, te se naslanjala na padine brežuljka. Arena, koja je s tri strane okružena redovima sjedala, u početku je bila namijenjena isključivo za utrke zaprega. Jedan od najslavnijih cirkusa je svakako *Circus Maximus*, koji je mogao primiti do 300.000 gledatelja. Rimsko je kazalište imalo redove sjedala postavljene u polukrugu ispred prednjeg dijela pozornice i mjesta za predstave zatvorena sa stražnje strane širokim dekoriranim zidom.¹⁷⁶

U 3. st. pr. Kr. kupališta su bila isključivo privatna. Prva javna kupališta se otvaraju potkraj 2. st. pr. Kr. Posjećivanje javnih kupališta je postalo društveno relevantno u carsko doba te se proširilo diljem Carstva kao znak civilizacije. U Rimu su bile najpoznatije Karakaline, Titove i Dioklecijanove terme. Iako su terme bile namijenjene za kupanje i opuštanje, one su posjetiteljima pružale i mnoge druge sadržaje kao što su dvorane za vježbanje i knjižnice.¹⁷⁷ U vrijeme Carstva je odlazak u javna kupališta bio besplatan, dok se u drugim razdobljima naplaćivao najviše jedan *quadrans*.

Prostorije su bile raspoređene prema redosljedu uporabe. Tako se prvo ulazilo u svlačionicu, *apodyterium*, do nje se nalazila topla kupelj, *caldarium*, nakon koje je slijedila umjereno zagrijana posredna prostorija, *tepidarium*, i na kraju hladna kupelj, *frigidarium*, s bazenom za plivanje, *natatium*. Voda se u kupališta dopremala putem akvedukata, gdje se nakupljala u

¹⁷³ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 109

¹⁷⁴ Isto, str. 110

¹⁷⁵ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 227

¹⁷⁶ Isto, str. 56

¹⁷⁷ Isto, str. 60

velikim cisternama, nakon čega je cijevima bila dopremana u bazene s hladnom vodom. Rimljani su protok vode regulirali slavinama i ventilima. Kada je bila potrebna voda za toplu kupelj, ona bi se dovodila do kotla koji je bio smješten iznad ložišta, a po potrebi se miješala i s hladnom vodom. Uokolo su bile smještene prostorije za masažu, znojenje, depiliranje. Javna kupališta su bila opremljena i vježbaonicama, knjižnicama, čitaonicama, sobama za okupljanje i prostorijama u kojima se moglo jesti. Pogrešno je shvaćanje kako su kupališta služila samo za tjelovježbu i opuštanje. U javnim kupalištima se odvijao društveni život.¹⁷⁸

Iako su Rimljani gradili manje teatre od Grka, oni nisu uspjeli pritom postići savršenu akustiku kao što je to bio slučaj u Grčkoj. Teatar je zadržao izvorni polukružni oblik kao u Grčkoj, no ipak nastaju neke promjene u odnosu na grčke teatre. Tako na primjer *orchestra* više nije kružnog oblika nego je prepolovljena, i u njoj napola sjede ili leže najugledniji građani. *Skena*, koja se u grčkom teatru nalazila u pozadini, sada izbija u prvi plan, gdje će se po novom odvijati sve radnje. Grčki *paraskenij* postaje fiksni dio, dekorirana kulisa, *scena frons*.¹⁷⁹ Iako su Rimljani preuzimali brojne tipove građevina i načine gradnje od starih Grka, oni ipak sve do 55. g. pr. Kr. nisu imali niti jedno kameno kazalište u Rimu. Do tada su koristili samo privremene zgrade od drva. Stoljeće ranije se javio prijedlog za izgradnju stalnog kazališta, no Senat je tu ideju odbio smatrajući kako će to dovesti do moralne korupcije stanovništva.¹⁸⁰ Kako bi pridobio šire mase na svoju, a ne Cezarovu stranu, Gaj Marije je 55. g. pr. Kr. dao izgraditi prvo trajno, kameno kazalište na području Rima.¹⁸¹ Zahvaljujući tome počinju nicati brojna kazališta širom Republike. U rimskim su kazalištima prevladavala stepenasta gledališta koja su se polagala na posebno građene nosače, za razliku od grčkih koja su bila naslonjena na padine brežuljaka. Rimski je *proscenij* bio viši i prostraniji od grčkog, a scenografija je djelovala plastičnije. Glumci su se za dolazak na pozornicu mogli služiti čak trima ulazima. Središnji ulaz, *regia*, je bio namijenjen samo za glavne glumce, dok su ostala dva bila za sporedne. Ovisno o tome je li sporedni lik porijeklom sa sela ili iz grada, ulazio je na lijeva ili desna vrata.¹⁸²

Osnovna razlika između grčkih i rimskih kazališta je ta, što se stube grčkog kazališta oslanjaju na prirodnu ili umjetno sagrađenu padinu, dok je kosina u rimskom kazalištu, u slučaju nedostatka prirodne, dobivena umjetnim konstrukcijama.¹⁸³

¹⁷⁸ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 69

¹⁷⁹ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 109

¹⁸⁰ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 80

¹⁸¹ Isto, str. 120

¹⁸² Isto, str. 80

¹⁸³ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 230

Circus Maximus je bio veliki stadion sagrađen još u doba kraljeva, na kojemu su se održavale brojne utrke, smjestio se u dolini između Palatinuma i Aventinuma. Obnavljan je u više navrata, a danas o njegovoj veličini svjedoče samo ostatci.¹⁸⁴ Najstarije igre u Rimu bile su cirkuske igre koje su održavane na *Circusu Maximusu*.¹⁸⁵

U amfiteatrima su se odvijale razne priredbe, od sportskih natjecanja do borbi gladijatora, svečanih proslava pa čak i pravih pomorskih bitaka u areni napunjenoj vodom koja je taj središnji prostor pretvarala u jezero.¹⁸⁶ Amfiteatar je nastao kao spoj dvaju teataru zbog potrebe rimskih vođa da narodu pružaju „*kruha i igara*“.¹⁸⁷ Za društveni život Rimljana su amfiteatri bili iznimno važni, jer su sva događanja koja su ondje bila organizirana, uvijek bila u službi političke ili izborne propagande.¹⁸⁸ Kada je izgradnja teatra to jest amfiteatra bila u pitanju, Rimljani za razliku od Grka nisu toliko obraćali pozornost na konfiguraciju terena i prilagodbu okolišu. Oni nisu imali vremena za traženje povoljnijeg položaja, jer im je sve moralo biti nadohvat ruke.¹⁸⁹

Koloseum, u antičko doba poznatiji kao amfiteatar Flavijevaca, veliki je amfiteatar čiju je izgradnju naložio car Vespazijan, kao dio uljepšavanja prijestolnice, čija je svrha bila vraćanje morala nakon kaosa iz „godine četiriju careva“. Izgradnja amfiteatra je dovršena 80.g., a bio je eliptičnog tlocrta, visine 50 metara i, prema Liberati, opsega 537 metara.¹⁹⁰ Najveći promjer Koloseuma iznosio je 188 metara, a najmanji 156 metara, a Bussagli napominje kako je njegov opseg iznosio 527 metara.¹⁹¹ Njegova je ukupna površina iznosila više od 30 000 četvornih metara, od čega je samo na arenu otpalo 5 000 metara četvornih. Vespazijan nije doživio dovršetak gradnje, tako da je Koloseum svečano otvorio njegov nasljednik, Tit. U ovoj su se areni borili najbolji gladijatori s područja cijelog Carstva, a nekada se prostor arene ispunjavao vodom, kako bi se prikazivale pomorske bitke s brodovima, *naumahije*. Arena se koristila i nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, sve do 6.st., kada se prestaje s izvođenjem krvavih igara zbog protivljenja kršćanstva.¹⁹²

¹⁸⁴ Lisičar, Petar, *Grci i Rimljani*, str. 403

¹⁸⁵ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, *Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 70

¹⁸⁶ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 110

¹⁸⁷ Isto, str. 109

¹⁸⁸ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, *Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 69

¹⁸⁹ Rakić, Duško, *Opća povijest arhitekture*, str. 111

¹⁹⁰ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, *Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom*, str. 70

¹⁹¹ Bussagli, Marco, *Arhitektura*, str. 231

¹⁹² Allan, Tony, *Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost*, str. 86

Koloseum je savršen primjer ujedinjavanja grandioznosti i funkcionalnosti. Pod arene je bio napravljen od drvenih dasaka, prekrivenih pijeskom, a ispod poda je postojao splet podzemnih prostorija u kojima su se držale kulise za priredbe i divlje životinje, koje su pomoću sprava podizane gore, u središte arene.¹⁹³ Za izgradnju podzemnog sustava hodnika i prostorija je zaslužan car Domicijan koji je naredbu izdao 76.-77.g. Time je omogućeno da se divlje zvijeri i gladijatori mogu iznenada pojaviti u središtu arene upotrebom posebnih rampi, dizala, koje su pokretala vitla i protuutezi.¹⁹⁴

U slučaju jakog sunca, nad Koloseumom su se znali raširiti veliki platneni pokrovi koji su kolcima bili utaknuti u otvore na najvišem vijencu. O njihovoj veličini govori i činjenica da je za njihovo postavljanje bilo potrebno stotinjak muškaraca.¹⁹⁵ Ono po čemu je taj rimski amfiteatar bio poseban bila je ventilacija središnjeg prostora. Nagađa se kako je od 50 000 mjesta, bilo 45 000 sjedećih i 5000 stajaćih mjesta.¹⁹⁶ Naime, svečanosti i priredbe koje su ondje održavane su često znale trajati cijeli dan, a zbog 50 000 gledatelja je bilo nesnosno vruće što je vrlo lako moglo dovesti do gušenja.¹⁹⁷ Graditelji su pri izgradnji Koloseuma računali s iznimno velikim brojem gledatelja, tako da su osigurali dovod svježeg i težeg zraka iz podruma sustavom perforacija.¹⁹⁸

Pri izgradnji Koloseuma upotrebljeno je 100.000 kubičnih metara travertina, 6000 tona cementa i 300 tona željeza u obliku spona kojima su se povezivali kameni blokovi. Graditelji su, zbog ubrzavanja procesa gradnje, podijelili gradilište na četiri sektora, a za rad na svakom od njih je bio zaposlen drugi poduzetnik.¹⁹⁹ Koloseum se sastoji od ukupno 80 radijalnih zidova koji podupiru gledalište izgrađeno od travetinskog kamena, ali i od cijelog niza tunela i stubišta kojima su gledatelji mogli za svega nekoliko minuta napustiti objekt. Nosivu konstrukciju amfiteatra su činili klesani kameni blokovi. Izvana su bila vidljiva četiri kata, od kojih su prva tri imala po 80 lukova, međusobno se podupirući i pravilno raspoređujući težinu na temelje. Na zadnjem, četvrtom, katu je bilo 240 stupova za koje se vezala užad velikog platnenog krova koji je štitio gledatelje od sunca.²⁰⁰ S vanjske strane Koloseuma se nalaze tri reda lukova na stupovima, a među njima su zastupljeni stupovi dorskog, jonskog i korintskog reda. Objekt je imao 80 numeriranih ulaza, koji su olakšavali gledateljima pronalazak njihova mjesta u

¹⁹³ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 70

¹⁹⁴ Isto, str. 77

¹⁹⁵ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 231

¹⁹⁶ Isto, str. 230

¹⁹⁷ Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 110

¹⁹⁸ Isto, str. 110

¹⁹⁹ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 74

²⁰⁰ Isto, str. 75

sektorima. Redovi su bili podijeljeni u pet sektora, ovisno o društvenom statusu. Tako su donji odjeljci bili ujedno i najvažniji, a nazivali su se *senatores*. Gornji su redovi bili namijenjeni običnim pučanima, *clientes*.²⁰¹

3.6. Primjeri rimske arhitekture na hrvatskoj obali

O veličanstvenosti rimske arhitekture ne govore samo primjeri na Apeninskom poluotoku, nego nalazišta i građevine diljem Europe. Tako je hrvatska obala bogata rimskim građevinama koje svjedoče o tome, da objekti i sadržaji koji su postojali u Rimu, nisu bili namijenjeni isključivo za građane Rima, nego svim stanovnicima Carstva.

Pulska Arena, odnosno amfiteatar, specifična je po prilagođavanju terenu. Njezinu je izgradnju naložio car Vespazijan, a brojala je oko 20.000 sjedećih mjesta.²⁰² Iako su amfiteatri obično imali gledalište sa svih strana, to nije bio slučaj u Puli. Naime, jedna polovica amfiteatra, ona bliža moru, uopće nije imala izgrađena sjedala, kako bi se gledateljima omogućio pogled na morski zaljev.

Na zapadnoj obali Brijuna, u uvali Verige, smješten je kompleks koji se sastoji od nekoliko posebnih zdanja raspoređenih na više lokacija te iste uvale. Kompleks se sastoji od gospodarskog dijela, terma, trga, ogradnog zida uz obalu s nišama, sakralnog dijela kojeg čine tri hrama i stanovi svećenika, te u konačnici i rezidencijalnog dijela u kojemu je obitavao vladar. U vrlo jednostavno građenom gospodarskom dijelu se najviše prerađivalo sukno. Terme su se odlikovale bogatim sadržajem i prostorijama koje su bile logički i funkcionalno raspoređene. Sva tri hrama su bila poprilično jednostavna, te su počivala u središtu polukružnog trijema. Rezidencijalni dio bio je smješten neposredno uz obalu, a njegovi su servisni i popratni sadržaji bili smješteni u pozadini. Budući da je pod vile pratio prirodno konfiguraciju terena, ona je bila građena na više razina, što je omogućilo postavljanje cisterni za vodu ispod samog poda.²⁰³ Zbog bogatog sadržaja i izvanredne opremljenosti vile da se zaključiti kako je na ovom području obitavao netko vrlo blizak caru, ili čak i sam car.²⁰⁴

Spalatum se razvio u 7.st. oko palače koju je dao sagraditi car Dioklecijan.²⁰⁵ Dioklecijanova palača se smjestila u jednoj uvali, u Splitu, koja je caru i njegovim podanicima pružala sigurno

²⁰¹ Bussagli, Marco, Arhitektura, str. 231

²⁰² Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, str. 110

²⁰³ Nenad Cambi, Antika, str. 78

²⁰⁴ Isto, str. 79

²⁰⁵ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 232

utočište. Dioklecijan je i inače bio poznat kao car koji je volio graditi, a njegova je palača savršeni primjer kasnoantičke arhitekture. Tlocrt palače je jasan i pregledan, a njime istovremeno dominiraju kako potrebe za obranu, tako i potrebe za praćenjem dvorske etikete.²⁰⁶ Sama palača je bila trapezoidnog oblika, a njezine su zidine izgrađene u tehnici *opus quadratum*. Na uglovima veličanstvenog zdanja nalaze se četverokutne kule, od kojih su do danas sačuvane sve, osim jugozapadne.²⁰⁷ Arhitekti koji su radili na izgradnji palače su napravili presedan obuhvaćajući istodobno vojnu i rezidencijalnu formu, što do tad nije bilo uobičajeno.²⁰⁸

Tlocrt palače podsjećao je na vojni tabor, dok je dio s trijemom iznad mora nadahnut utvrđenim vilama, najčešće građenim izvan gradova.²⁰⁹ Sjeverni dio zdanja je bio namijenjen isključivo vojsci, posluži i njihovim pomoćnicima. U tome se dijelu nalaze i trijemovi s izbama, karakteristični za vojarne. U južnom dijelu su se bili prostori za službene i vjerske poslove, kao i rezidencijalni dio namijenjen caru, njegovoj obitelji i dvoranima.²¹⁰ U južnom dijelu se nalazio kompleks kojeg je činio carski mauzolej na istoku, koji je tijekom srednjeg vijeka prenamijenjen u katedralu, i od hrama na zapadu.²¹¹ *Cardo* i *decumanus* su cijelu palaču podijelili na tri dijela, jer je *cardo* na jugu završavao peristilom, čija je uloga bila isključivo dekorativna. Iako je *cardo* dijelio sjeverni dio na dva dijela, njihova je funkcija ostala ista.²¹² Tek se južno od *decumanusa* pružao dio s religijskim objektima – trima hramovima, od kojih su dva bila okrugla, jedan *prostil* te Dioklecijanov mauzolej.²¹³ Mauzolej je izvana osmerokutna građevina, koju je okruživao peribol stupova s gredama, no iznutra je kružnog oblika, sa dubokim nišama, koje su bile stupovima odijeljene jedna od druge. Mauzolej i hram je međusobno su odvojeni peristilom, a veliki otvoreni prostor omeđen je dvama trijemovima s lukovima na dužim stranama. Peristil je završavao pronaosom od četiri stupa. Nagađa se kako je to zapravo bila dvorana za prijem na otvorenom.²¹⁴

²⁰⁶ Nenad Cambi, Antika, str. 80

²⁰⁷ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 232

²⁰⁸ Nenad Cambi, Antika, str. 82

²⁰⁹ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 232

²¹⁰ Nenad Cambi, Antika, str. 81

²¹¹ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 232

²¹² Nenad Cambi, Antika, str. 81

²¹³ Isto, str. 82

²¹⁴ Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, str. 232

4. Zaključak

Tema diplomskog rada zahtjeva povlačenje paralela između grčke i rimske arhitekture. Grci su odigrali ključnu ulogu pri definiranju arhitektonskih redova, kodificiranju hramova i utvrđivanju tipova građevina ovisno o njihovoj namjeni. Rimljani su pak uspjeli gotovo u potpunosti asimilirati grčke specifičnosti, dok su od Etruščana preuzeli arhitektonski element luka, koji se po prvi puta ne koristi samo u dekorativne svrhe, nego ima i funkcionalnu ulogu pri izgradnji brojnih objekata, među kojima je svakako jedan od bitnijih akvedukt, jedno od najvažnijih rimskih tehničkih dostignuća. Rimska je arhitektura kulturološki ovisila o grčkoj. Rimljani, koji su širili grčki utjecaj Sredozemljem i kojemu su ovisno o podneblju dodavali vlastite posebnosti, su istovremeno postavili temelje onome što je nama poznato pod pojmom zapadna civilizacija.

Možemo zaključiti kako su se i Grci i Rimljani u začetima vlastitih arhitektura oslanjali na druge uzore. No s vremenom su uspjeli pružiti vlastiti doprinos i osobnost u arhitekturi, te konačno odustaju od nastojanja da oponašaju druge narode i odlučuju se stvarati vlastite stilove, objekte, komplekse, koji će tokom vremena postati karakteristični za njihove civilizacije. Objekti su kulture doprinijele razvoju arhitekture uvodeći razne elemente, idejna rješenja i eksperimentirajući s tehnikama gradnje. Već postojeće tehnike su uspjeli unaprijediti i prilagoditi sebi i svojim potrebama. Rimljani su uspjeli od arhitekture učiniti umjetnost, usavršavajući vlastite, ali i strane ideje i arhitektonske elemente.

Iako je Grčka nakon rimskih osvajanja izgubila politički značaj koji je prethodno imala, ipak se njezin kulturno-civilizacijski utjecaj na Istoku i Zapadu nije mogao zaboraviti. Ideali antičke Grčke biti će pretočeni u temelje kasnije Europe. Zbog težnje Rimljana da svoju veličinu prikažu u obliku monumentalnih građevina, i danas imamo mnogobrojne primjere koji svjedoče o njihovom nenadmašnom tehničkom umijeću i domišljatosti. Rim i danas pruža mogućnost divljenja građevinama iz doba antike. Među najvažnijim očuvanim spomenicima vremena kada su Rimljani vladali gotovo cijelim tada poznatim svijetom su: Kolosej, najveći amfiteatar Carstva, zatim ostatci carskih palača smještenih na Palatinumu, jednom od sedam rimskih brežuljaka, Karakaline terme, gradske zidine koje je u 3.st. dao sagraditi Aurelije te brojne druge građevine.

5. Popis literature

1. Allan, Tony, Stari Rim – Velike civilizacije, život, mit i umjetnost, 24 sata, Zagreb, 2008.
2. Bussagli, Marco, Arhitektura, Stanek, Varaždin, 2006.
3. Cambi, Nenad, Antika, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb, 2002.
4. Durando, Furio, Drevna Grčka, Mozaik knjiga, Zagreb, 1999.
5. Friedell, Egon, Povijest grčke kulture, Biblioteka Historia, izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2001.
6. Liberati, Anna Maria, Bourbon, Fabio, Drevni Rim – povijest civilizacije koja je vladala svijetom, Mozaik knjiga, Zagreb, 2000.
7. Lisičar, Petar, Grci i Rimljani, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
8. Rakić, Duško, Opća povijest arhitekture, Kućni majstor, Zagreb, 2005.
9. Skupina autora, Povijest 5, Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek, Europapress holding, Zagreb, 2007.
10. Skupina autora, Povijest, 2. knjiga, Egipat i antička Grčka, Europapress holding, Zagreb, 2007.
11. Skupina autora, Povijest, 3. knjiga – Helenizam i Rimski republika, Europapress holding, 2007.
12. Skupina autora, Povijest, 4. knjiga, Rimsko Carstvo, Europapress holding, Zagreb, 2007.

6. Popis priloga

Slika 1. Glineni model kuće pronađen južno od Knososa

<http://antiquatedantiquarian.blogspot.hr/2015/04/the-minoans-urban-life.html>

Slika 2. Erehtejon – trijem s karijatidama

<https://www.pinterest.com/pin/144255994293859181/>

Slika 3. Presjek Panteona

http://civitavecchia.portmobility.it/sites/default/files/pantheon_sezione.jpg

Slika 4. Akvedukt Pont du Gard, Provansa, Francuska

<http://www.pontdugard.fr/en>